<u>અસ્વીકરણ:</u> સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

<u>DISCLAIMER:</u> The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

===

લલીતા કુમારી

વિ.

યુ.પી. સરકાર તથા અન્ય

(રિટ પિટિશન (ક્રીમીનલ) નંબર ૬૮ / ૨૦૦૮)

ફેબ્રુઆરી ૨૭, ૨૦૧૨

[દલવીર ભંડારી, ટી.એસ. ઠાકુર અનેદીપક મિશ્રા, ન્યાયમૂર્તિઓ.]

ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા, ૧૯૭૩:

ધારા ૧૫૪ – સંજ્ઞેય મામલાઓમાં માહિતી – સંબંધિત પોલીસ સ્ટેશનના પ્રભારી અધિકારી – એફ.આઈ.આર. નોંધવાની ફરજ – પ્રશ્નઃ શું દં.પ્ર.સં.ની ધારા ૧૫૪ હેઠળ, જ્યારે સંજ્ઞેય ગુનો બને છે ત્યારે પોલીસ અધિકારી એફ.આઈ.આર. નોંધવા માટે બંધાયેલ છે કે તેને (પોલીસ અધિકારીને)

એફ.આઈ.આર. નોંધતા પહેલાં કોઈ પ્રકારની પ્રાથમિક તપાસ કરવાની પસંદગી, વિવેકસત્તા અથવા છૂટછાટ છે – બંધારણીય ખંડપીઠને સંદર્ભિત.

રિટ અરજી (ફોજદારી) ક્રમાંક ૬૮ સન ૨૦૦૮માં અંદાજે છ વર્ષની એક બાળકી, જેને તેના ઘરેથી અપહરણ કરવામાં આવી હતી, તેને અદાલત સમક્ષ હાજર કરવા હેબિયસ કોર્પસ સ્વરૂપની રિટ પ્રાર્થના કરીને અરજી દાખલ કરવામાં આવી હતી અને તે છતાં કે તેના પિતાએ સંબંધિત પોલીસ સ્ટેશનમાં આ ઘટનાની ફરિયાદ કરી હતી, તેમની એફ.આઈ.આર. ઘટનાની તારીખથી એક મહિના બાદ નોંધવામાં આવી હતી. નામજોગ વ્યક્તિઓ વિરુદ્ધ એફ.આઈ.આર. નોંધાયા પછી પણ, પોલીસએ નાબાલિક બાળકીનો પત્તો મેળવવા માટે કોઈ કાર્યવાહી કરી નહોતી.

હાજર મામલાઓમાં, અદાલત સમક્ષ વિચારણા માટેનો મુદ્દો આ હતો: "શું દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૫૪ હેઠળ, જ્યારે સંજ્ઞેય ગુનો બનતો જણાય ત્યારે પોલીસ અધિકારી એફ.આઈ.આર. નોંધવા માટે બંધાયેલ છે કે પછી તેને એફ.આઈ.આર. નોંધતા પહેલાં કોઈ પ્રકારની પ્રાથમિક તપાસ કરવાની પસંદગી, વિવેકાધિકાર અથવા છૂટછાટ છે?"

અદાલતે સંજ્ઞેય ગુનાના કેસમાં એફ.આઈ.આર.ની નોંધણી ન થવાના મુદ્દા અંગે પોતાની ચિંતા દર્શાવતો વ્યાપક આદેશ કર્યો અને રાજ્યોના મુખ્ય સચિવો તથા કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોના પ્રશાસકોને નોટિસ જારી કરવા દિશાનિર્દેશ આપ્યો. પરિણામે, વિવિધ રાજ્ય સરકારો અને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશોએ વ્યાપક સોગંદનામાં

દાખલ કર્યા અને ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા, ૧૯૭૩ ની કલમ ૧૫૪ ના અર્થઘટન બાબતે પરસ્પર ભિન્ન દલીલો રજૂ કરી.

મામલાઓને બંધારણીય ખંડપીઠ સમક્ષ મોકલતાં, અદાલત

ધારિતઃ ૧.૧ છેલ્લા અનેક દાયકાઓ દરમિયાન આ અદાલતે આપેલા વિવિધ ચુકાદાઓના સાવચેત વિશ્લેષણ પરથી, એ સંપૂર્ણપણે સ્પષ્ટ થાય છે કે આ અદાલતની વિવિધ ખંડપીઠોએ અલગ અલગ કેસોમાં ભિન્ન અભિપ્રાયો સ્વીકાર્યા છે. માં

હાલના કેસમાં પણ, આ અદાલતની નોંધપાત્ર સૂચના પછી, સંઘ

· ભારત, રાજ્યો અને સંઘ પ્રદેશોએ ધારા ૧૫૪ દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાના અર્થઘટન અંગે સંપૂર્ણપણે ભિન્ન મતો અપનાવ્યાં છે અથવા વ્યક્ત કર્યા છે. આ અદાલતે તબીબોના કેસમાં એક વિશેષ શ્રેણી પણ નિર્ધારિત કરી હતી, જેમાં એફ.આઈ.આર. નોંધતા પહેલાં પ્રાથમિક તપાસનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું હતું. રજૂ કરવામાં આવ્યું છે કે સી.બી.આઇ. માર્ગદર્શિકા પણ એફ.આઈ.આર. નોંધતા પહેલાં કોઈક પ્રકારની પ્રાથમિક તપાસનો અનુમાન કરે છે. આ કેસોમાં વિચારણા માટે ઊભો થયેલો પ્રશ્ન અત્યંત જાહેર મહત્ત્વનો છે. [ફકરો ૧૦૮–૧૧૧] [૧૧૧૬–એફ–એચ; ૧૧૧૭–એ–ડી]

૧. ૨ આ અદાલતે નિર્ધારિત કરેલા મોટી સંખ્યાના મામલાઓમાં અભિપ્રાયોમાં રહેલી ભિન્નતાને ધ્યાનમાં લેતા, સંબંધિત સર્વના હિતાર્થે — અદાલતો, તપાસ એજન્સીઓ અને નાગરિકો — માટે કાયદાનું સ્પષ્ટ પ્રતિપાદન અને આ

અદાલતની વિશાળ પીઠ દ્વારા નિર્ધારણ થવું અત્યંત મહત્વપૂર્ણ બની ગયું છે. પરિણામે, આ મામલાઓ આ અદાલતના ઓછામાં ઓછા પાંચ ન્યાયાધીશોની સંવિધાન પીઠ સમક્ષ અધિકૃત ચુકાદા માટે મોકલવામાં આવે. [પરા ૧૧૨–૧૧૩] [૧૧૧૭ –ડી–એફ]

એમ.પી. રાજ્ય વિ. સંતોષ કુમાર ૨૦૦૬ (૩) સપ્લિ. એસ.સી.આર. ૫૪૮ = ૨૦૦૬ (૬) એસ.સી.સી. ૧; ડૉ. સુરેશ ગુપ્તા વિ. દિલ્હી ના એન.સી.ટી. ની સરકાર અને અન્ય એક ૨૦૦૪ (૩) સપ્લિ. એસ.સી.આર. ૩૨૩ = ૨૦૦૪(૬) એસ.સી.સી. ૪૨૨; અલેક પદમસી અને અન્ય વિ. ભારત સંઘ અને અન્ય ૨૦૦૭ (૮) એસ.સી.આર. ૩૯૦ = (૨૦૦૭) ૬ એસ.સી.સી. ૧૭૧; રમેશ કુમારી વિ. રાજ્ય (દિલ્હી નો એન.સી.ટી.) અને અન્ય ૨૦૦૬ (૨) એસ.સી.આર. ૪૦૩

(૨૦૦૬) ૨ એસ.સી.સી. ૬૭૭; હીરાલાલ રત્ન/અલ વગેરે વગેરે વિ. સ્ટેટ ઓફ યુ.પી. અને અન્ય વગેરે વગેરે ૧૯૭૩ (૨) એસ.સી.આર. ૫૦૨ =૧૯૭૩(૧) એસ.સી.સી. ૨૧૬; બી. પ્રેમાનંદ અને અન્ય વિ. મોહન કોઈકલ અને અન્ય ૨૦૧૧ (૩) એસ.સી.આર. ૯૩૨ = (૨૦૧૧) ૪ એસ.સી.સી. ૨૬૬; ગોવિંદલાલ છ્ફ્ફ)ગનલા/પટેલ વિ. એગ્રીકલ્ચરલ પ્રોડ્યૂસ માર્કેટ કમિટી, ગોધરા અને અન્ય ૧૯૭૬ (૧) એસ.સી.આર. ૪૫૧ = ૧૯૭૫ (૨) એસ.સી.સી. ૪૮૨; મિસ અમર નાથ ઓમ પ્રકાશ અને અન્ય વગેરે વિ. સ્ટેટ ઓફ પંજાબ અને અન્ય ૧૯૮૫ (૨) એસ.સી.આર. ૭૨ = (૧૯૮૫) ૧ એસ.સી.સી. ૩૪૫; હમીદ જોહરાન (મૃત) અને અન્ય વિ. અબ્દુલ સલામ

(મૃત) વારસદારો દ્વારા અને અન્ય ૨૦૦૧ (૧) સપ્લ. એસ.સી.આર. ૪૬૯ = (૨૦૦૧) ૭ એસ.સી.સી. ૫૭૩; ધ સ્ટેટ ઓફ ઉત્તર પ્રદેશ વિ. ભગવંત કિશોર જોશી ૧૯૬૪ એસ.સી.આર. ૭૧ =એ.આઈ.આર. ૧૯૬૪ એસ.સી. ૨૨૧; એચ.એન. રિશબુદ અને જન્દર સિંહ વિ. ધ સ્ટેટ ઓફ દિલ્હી ૧૯૫૫ એસ.સી.આર. (૧) ૧૧૫૦; દામોદર વિ. સ્ટેટ ઓફ રાજસ્થાન ૨૦૦૩ (૩) સપ્લ. એસ.સી.આર. ૯૦૪ = ૨૦૦૪(૧૨) એસ.સી.સી. ૩૩૬; રામસિંહ બાવાજી જાડેજા વિ. સ્ટેટ ઓફ ગુજરાત ૧૯૯૪ (૨) એસ.સી.આર. ૨૩૯ ૧૯૯૪ (૨) એસ.સી.સી. ૬૮૫; બિનય કુમાર સિંહ વિ. ધ સ્ટેટ ઓફ બિહાર ૧૯૯૬ (૮) સપ્લ. એસ.સી.આર. ૨૨૫ = ૧૯૯૭(૧) એસ.ઈ.સી. ૨૮૩; મધુ બાલા વિ. સુરેશ કુમાર અને અન્ય ૧૯૯૭ (૩) સપ્લ.એસ.સી.આર. ૩૨ = ૧૯૯૭ (૮) એસ.સી.સી. ૪૭૬; હલ્લુ અને અન્ય વિ. સ્ટેટ ઓફ મધ્ય પ્રદેશ ૧૯૭૪ (૩) એસ.સી.આર. ૬૫૨ = ૧૯૭૪ (૪) એસ.સી.સી. ૩૦૦; રાર્જિંદર સિંહ કટોચ વિ. ચંડીગઢ એડમિનિસ્ટ્રેશન અને અન્ય ૨૦૦૧ (૧૧) એસ.સી.આર. ૨૪૬ = ૨૦૦૧ (૧ ઓ) એસ.ઈ.સી. ૬૯; સુપરિન્ટેન્ડન્ટ ઓફ પોલીસ, સી.બી.આઈ. અને અન્ય વિ. તપન કુમાર સિંહ ૨૦૦૩ (૩) એસ.સી.આર. ૪૮૫ = એ.આઈ.આર. ૨૦૦૩ એસ.સી. ૪૧૪૦; સ્ટેટ ઓફ હરિયાણા અને અન્ય વિ. ભજન લાલ અને અન્ય ૧૯૯૦ (૩) સપ્લ. એસ.સી.આર. ૨૫૯ = ૧૯૯૨ સપ્લ. (૧) એસ.સી.સી. ૩૩૫; તારાચંદ અને અન્ય એક વિ. સ્ટેટ ઓફ હરિયાણા ૧૯૭૧ (૨) એસ.સી.સી. ૫૭૯; સંદીપ રામમિલન શુક્લા વિ. સ્ટેટ ઓફ મહારાષ્ટ્ર અને અન્ય ૨૦૦૯ (૧)

એમ.એચે.એલ.જે. ૯૭; સાકિરી વાસુ વિ. સ્ટેટ ઓફ ઉત્તર પ્રદેશ અને અન્ય ૨૦૦૭ (૧૨) એસ.સી.આર. ૧૧૦૦ = ૨૦૦૮ (૨) એસ.સી.સી. ૪૦૯; નસર અલી વિ. સ્ટેટ ઓફ ઉત્તર પ્રદેશ ૧૯૫૭ એસ.સી.આર. ૬૫૭; યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા અને અન્ય એક વિ. ડબલ્યુ.એન. ચઢ્ઢા ૧૯૯૨ (૩) સપ્લ. એસ.સી.આર. ૫૯૪ = ૧૯૯૩(સપ્લ.) ૪ એસ.સી.સી. ૨૬૦; સ્ટેટ ઓફ વેસ્ટ બંગાલ વિ. એસ.એન. બાસક ૧૯૬૩ (૨) એસ.સી.આર. ૫૨; રાય સાહેબ રામ જવાયા કપૂર અને અન્ય વિ.સ્ટેટ ઓફ પંજાબ ૧૯૫૫ (૨) એસ.સી.આર. ૨૨૫; સ્ટેટ (એન્ટી–કરપ્શન બ્રાન્ચ), ગવર્મેન્ટ ઓફ એન.સી.ટી. ઓફ દિલ્હી અને અન્ય એક વિ. ડૉ. આર. સી. આનંદ અને અન્ય એક ૨૦૦૪ (૧) સપ્લ. એસ.સી.આર. ૧૬૧ = ૨૦૦૪ (૪) એસ.સી.સી. ૬૧૫; મેનકા ગાંધી વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા અને અન્ય એક ૧૯૭૮ (૨) એસ.સી.આર. ૬૨૧ = ૧૯૭૮ (૧) એસ.સી.સી. ૨૪૮; એસ.એમ.ડી. કિરણ પાશા વિ. ગવર્મેન્ટ ઓફ આંધ્ર પ્રદેશ અને અન્ય ૧૯૮૯ (૨) સપ્લ. એસ.સી.આર. ૧૦૫ ૧૯૯૦ (૧) એસ.સી.સી. ૩૨૮; પી. ટી. રાજન વિ. ટી.પી.એમ. સાહિર અને અન્ય ૨૦૦૩ (૪) સપ્લ. એસ.સી.આર. ૮૪ = ૨૦૦૩(૮) એસ.સી.સી. ૪૯૮; શિવજી સિંહ વિ. નગેન્દ્ર તિવારી અને અન્ય ૨૦૧૦ (૭) એસ.સી.આર. ૬૬૭ = ૨૦૧૦ (૭) એસ.સી.સી. ૫૭૮; સર્વાનંદ સોનોવા/ (૨) વગેરે વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા ૨૦૦૬ (૧૦) સપ્લ. એસ.સી.આર. ૧૬૭ = ૨૦૦૭ (૧) એસ.સી.સી. ૧૭૪; અનિમિરેડ્ડી વેંકટ રામણા અને અન્ય વિ. સરકારી વકીલ, વડી અદાલત ઓફ આંધ્ર પ્રદેશ ૨૦૦૮ (૩) એસ.સી.આર. ૧૦૭૮ =

૨૦૦૮ (૫) એસ.સી.સી. ૩૬૮; ઉમા શંકર સિતાની વિ. કમિશનર ઓફ પોલીસ, દિલ્હી અને અન્ય. ૧૯૯૬ (૧૧) એસ.સી.સી. ૭૧૪; પ્રીતી ગુપ્તા અને અન્ય એક વિ.સ્ટેટ ઓફ ઝારખંડ અને અન્ય એક ૨૦૧૦ (૯) એસ.સી.આર. ૧૧૬૮ (૨૦૧૦) ૭ એસ.સી.સી. ૬૬૭; ફ્રાન્સિસ સી. મુલિન વિ. એડમિનિસ્ટ્રેટર, યુનિયન ટેરિટરી ઓફ દિલ્હી ૧૯૮૧ (૨) એસ.સી.આર. ૫૧૬ =૧૯૮૧ (૧) એસ.સી.સી. ૬૦૮; મોના પંવાર વિ. અલ્લાહાબાદની ન્યાયિક વડી અદાલત ૨૦૧૧ (૨) એસ.સી.આર. ૪૧૩ = (૨૦૧૧) ૩ એસ.સી.સી. ૪૯૬; એપ્રેન જોસેફ ઉર્ફે કરન્ટ કુંજુકુન્જુ અને અન્ય વિ. સ્ટેટ ઓફ કેરળા ૧૯૭૩ (૨) એસ.સી.આર. ૧૬

= ૧૯૭૩ (૩) એસ.સી.સી. ૧૧૪; મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય તથા અન્ય વિ.

સારંગધરસિંહ શિવદાસસિંહ ચા વન અને અન્ય એક (૨૦૧૧) ૧ એસ.સી.સી. ૫૭૭; સૈનિક મોટર્સ, જોધપુર અને અન્ય વિ. રાજ્ય રાજસ્થાન ૧૯૬૨ એસ.સી.આર. ૫૧૭ = એ.આઈ.આર. ૧૯૬૧ એસ.સી. ૧૪૮૦; રાજ્ય ઉત્તર પ્રદેશ અને અન્ય વિ. બાબુ રામ ઉપાધ્યા ૧૯૬૧ એસ.સી.આર. ૬૭૯ = એ.આઈ.આર. ૧૯૬૧ એસ.સી. ૭૫૧; રાજ્ય મધ્ય પ્રદેશ વિ. મિસ આઝાદ ભોરાટ ફાઈનાન્સ કો. અને અન્ય એક ૧૯૬૬ એસ.સી.આર. ૪૭૩ =એ.આઈ.આર. ૧૯૬૭ એસ.સી. ૨૭૬; પ્રકાશ સિંહ બાદલ અને અન્ય એક વિ. રાજ્ય પંજાબ અને અન્ય ૨૦૦૬ (૧૦) સપ્લ. એસ.સી.આર. ૧૯૭ = (૨૦૦૭) એસ.સી.સી. ૧; પી. સિરાજુદ્દીન વગેરે વિ. રાજ્ય મદ્રાસ વગેરે ૧૯૭૦ (૩) એસ.સી.આર. ૯૩૧ = ૧૯૭૦ (૧) એસ.સી.સી. ૫૯૫; સેવી

અને અન્ય એક વગેરે વિ. રાજ્ય તમિલનાડુ અને અન્ય એક ૧૯૮૧ (સપ્લ.) એસ.સી.સી. ૪૩ – ઉલ્લેખિત.

એમ્પરર વિ. ખ્વાજા નાઝિમ અહમદ એ.આઈ.આર. ૧૯૪૫ પી.સી. ૧૮ – સંદર્ભિત.

કેસ લો સંદર્ભ

૨૦૦૭ (૮) એસ.સી.આર. ૩૯૦	સંદર્ભિત	પેરા ૧૦
૨૦૦૬ (૨) એસ.સી.આર. ૪૦૩	સંદર્ભિત	પેરા ૧૦
૧૯૭૩ (૨) એસ.સી.આર. ૫૦૨	સંદર્ભિત	પેરા ૧૩(d)
૨૦૧૧ (૩) એસ.સી.આર. ૯૩૨	સંદર્ભિત	પેરા ૧૩(d)
૧૯૭૬ (૧) એસ.સી.આર. ૪૫૧	સંદર્ભિત	પેરા ૧૩(e)
૧૯૮૫ (૨) એસ.સી.આર. ૭૨	સંદર્ભિત	પેરા ૧૩(e)
૨૦૦૧ (૧) સપ્લિ. એસ.સી.આર. ૪૬૯	સંદર્ભિત	પેરા ૧૩(e)
એ.આઇ.આર. ૧૯૪૫ પી.સી. ૧૮	સંદર્ભિત	પેરા ૧૪
૧૯૬૪ એસ.સી.આર. ૭૧	સંદર્ભિત	પેરા ૧૫
૧૯૫૫ એસ.સી.આર. (૧) ૧૧૫૦	સંદર્ભિત	પેરા ૧૬
૨૦૦૩ (૩) સપ્લિ. એસ.સી.આર. ૯૦૪	સંદર્ભિત	પેરા ૧૯
૧૯૯૪ (૨) એસ.સી.આર. ૨૩૯	સંદર્ભિત	પેરા ૧૯
૧૯૯૬ (૮) સપ્લિ. એસ.સી.આર. ૩૨	સંદર્ભિત	પેરા ૧૯
૧૯૯૭ (૩) સપ્લિ. એસ.સી.આર. ૨૨૫	સંદર્ભિત	પેરા ૨૨
૧૯૭૪ (૩) એસ.સી.આર. ૬૫૨	સંદર્ભિત	પેરા ૨૪
૨૦૦૭ (૧૧) એસ.સી.આર. ૨૪૬	સંદર્ભિત	પેરા ૨૭
૨૦૦૩ (૩) એસ.સી.આર. ૪૮૫	સંદર્ભિત	પેરા ૨૮

૧૯૯૦ (૩) સપ્લિ. એસ.સી.આર. ૨૫૯	સંદર્ભિત	પેરા ૩૧
૧૯૭૧ (૨) એસ.સી.સી. ૫૭૯	સંદર્ભિત	પેરા ૩૫
૨૦૦૯ (૧) એમ.એચ.એલ.જે. ૯૭	સંદર્ભિત	પેરા ૪૬
૨૦૦૭ (૧૨) એસ.સી.આર. ૧૧૦૦	સંદર્ભિત	પેરા ૪૬
૧૯૫૭ એસ.સી.આર. ૬૫૭	સંદર્ભિત	પેરા ૪૬
૧૯૯૨ (૩) સપ્લિ. એસ.સી.આર. ૫૯૪	સંદર્ભિત	પેરા ૪૬
૧૯૬૩ (૨) એસ.સી.આર. ૫૨	સંદર્ભિત	પેરા ૪૬
૨૦૦૬ (૩) સપ્લિ. એસ.સી.આર. ૫૪૮	સંદર્ભિત	પેરા ૪૭
૨૦૦૪ (૩) સપ્લિ. એસ.સી.આર. ૩૨૩	સંદર્ભિત	પેરા ૪૯
૧૯૫૫ (૨) એસ.સી.આર. ૨૨૫	સંદર્ભિત	પેરા ૪૯
૨૦૦૪ (૧) સપ્લિ. એસ.સી.આર. ૧૬૧	સંદર્ભિત	પેરા ૪૯
૧૯૭૮ (૨) એસ.સી.આર. ૬૨૧	સંદર્ભિત	પેરા ૫૦
૧૯૮૯ (૨) સપ્લિ. એસ.સી.આર. ૧૦૫	સંદર્ભિત	પેરા ૫૦
૨૦૦૩ (૪) સપ્લિ. એસ.સી.આર. ૮૪	સંદર્ભિત	પેરા ૫૨
૨૦૧૦ (૭) એસ.સી.આર. ૬૬૭	સંદર્ભિત	પેરા ૫૨
૨૦૦૬ (૧૦) સપ્લિ. એસ.સી.આર. ૧૬૭	સંદર્ભિત	પેરા ૫૨
૨૦૦૮ (૩) એસ.સી.આર. ૧૦૭૮	સંદર્ભિત	પેરા ૫૪
૧૯૯૬ (૧૧) એસ.સી.સી. ૭૧૪	સંદર્ભિત	પેરા ૬૩
૨૦૧૦ (૯) એસ.સી.આર. ૧૧૬૮	સંદર્ભિત	પેરા ૬૪
૧૯૮૧ (૨) એસ.સી.આર. ૫૧૬	સંદર્ભિત	પેરા ૬૫
૨૦૧૧ (૨) એસ.સી.આર. ૪૧૩	સંદર્ભિત	પેરા ૭૧
૧૯૭૩ (૨) એસ.સી.આર. ૧૬	સંદર્ભિત	પેરા ૭૫
(૨૦૧૧) ૧ એસ.સી.સી. ૫૭૭	સંદર્ભિત	પેરા ૭૮

૧૯૬૨ એસ.સી.આર. ૫૧૭	સંદર્ભિત	પેરા ૮૫
૧૯૬૧ એસ.સી.આર. ૬૭૯	સંદર્ભિત	પેરા ૮૬
૧૯૬૬ એસ.સી.આર. ૪૭૩	સંદર્ભિત	પેરા ૮૭
૨૦૦૬ (૧૦) સપ્લિ. એસ.સી.આર. ૧૯૭	સંદર્ભિત	પેરા ૯૬
૧૯૭૦ (૩) એસ.સી.આર. ૯૩૧	સંદર્ભિત	પેરા ૯૭
૧૯૮૧ (સપ્લિ.) એસ.સી.સી. ૪૩	સંદર્ભિત	પેરા ૯૭

ફોજદારી મૂળ અધિકારક્ષેત્ર : રિટ અરજીઅરજી (ફૌ.) ક્રમાંક ૬૮ ની ૨૦૦૮.

ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ.

સાથે

ફોજદારી અપીલ નં. ૧૪૧૦ ઓફ ૨૦૧૧, એસ.એલ.પી. (ફોજદારી) નં. ૫૨૦૦ ઓફ ૨૦૦૯ અને ૨૦૧૦ ની ૫૯૮૬ તથા અવમાનના અરજી (સી) નં. ડબલ્યુ.પી. (ફોજદારી) નં. ૬૮ ઓફ ૨૦૦૮ માં ડી. ૨૬૭૨૨ ઓફ ૨૦૦૮માંથી ઉદ્ભવેલી.

એ. મારીઆરપુથમ, એ.જી. એચ.પી. રાવલ, એ.એસ.જી. એસ.બી. ઉપાધ્યાય, શેખર નાફડે, ટી.એસ. દોઆબિયા, રત્નાકર દાશ, ડૉ. મનીષ સિંહવી, એસ. ગુરુકૃષ્ણકુમાર એ.એ.જી. મોના કે. રાજવંશી, બી.કે. શાહી, બી.પી. ગુપ્તા, અશ્વની કુમાર, પી.કે. મિત્તલ, રામ નરેશ, અભિજાત પી. મેધ (મહાલક્ષ્મી બાલાજી એન્ડ કંપની તરફથી), દેબાસિસ મિસ્રા, ડૉ. મોનિકા ગોસૈન, અમન

વાછેર, આશુતોષ દુબે, પી.એન. પુરી, શ્રીનિવાસ ખાલાપ, આનંદો મુકર્જી, હર્ષ એન. પારેખ, રીના સિંહ, સાધના સંધુ, અનિરુદ્ધ શર્મા, એસ. ડેવ, વરુણા ભંડારી ગુગનાની, બી.વી. બલરામ દાસ, ડી. ભારતી રેડ્ડી, ઋતુરાજ બિસ્વાસ, અનિલ શ્રીવાસ્તવ, દીપિકા ઘોટોવાર (કોર્પોરેટ લૉ ગ્રૂપ તરફથી), ગોપાલ સિંહ, મનીષ કુમાર, અતુલ ઝા, ધર્મેન્દ્ર કુમાર સિંહા, એ. સુભાષિની, હેમંતિકા વાહી, રોજાલિન પ્રધાન, સુવેની બેનર્જી, તરજિત સિંહ, કમલ મોહન ગુપ્તા, નરેશ કુમાર શર્મા, સુનીલ ફર્નાન્ડિસ, સુહાસ જોશી, અનિલ કુમાર ઝા, છાયા કુમારી, એસ.કે. દિવાકર, અનીથા શેનોય, એમ.ટી. જ્યોર્જ, કવિતા કે.ટી., પી.વી. દિનેશ, વિભા દત્તા મખીજા, શુભાંગી તુલી, સંજય વી. ખાર્ડે, સચિન જે. પાટીલ, અજિત વાગ્ઘ, આશા જી. નાયર, ખ્વૈરકપમ નોબિન સિંહ, સપન બિસ્વજીત મૈતેઇ, રંજન મુકર્જી, એસ. ભૌમિક, એસ.સી. ઘોષ, એમ.કે. મિશાયેલ, એડવર્ડ બેલ્હો, કે. એનાટોલી સર્ના, અમિત કુમાર સિંહ, પ્રિયા હિંગોરાણી, એસ. વાસિમ એ. કાદરી, બી.વી. બલરામ દાસ, અનિલ કટિયાર, ઋતુરાજ બિસ્વાસ, ઝૈદ અલી, મનપ્રીત સિંહ, ડી.એસ. મહરા, જના કલ્યાણ દાસ, કુલદીપ સિંહ, આર.કે. પાંડે, એચ.એસ. સંધુ, કે.કે. પાંડે, મોહિત મુદગિલ, અભિનવ રામકૃષ્ણ, ઇરશાદ અહમદ, મિલિંદ કુમાર, અરુણા માથુર, યુસુફ ખાન (અરપુથમ, અરુણા એન્ડ કંપની તરફથી), અક્ષત હંસારિયા, બી. બાલાજી, ગોપાલ સિંહ, ઋતુરાજ બિસ્વાસ, એસ.એસ. શમશેરી, જતીંદર કુમાર ભાટિયા, રાજીવ દુબે, કમલેન્દ્ર મિશ્રા, અભિજિત સેન્ગુપ્તા, બી.પી. યાદવ, અનીમા કુજૂર, શાંતનુ ભારદ્વાજ, સલીશ વિગ, ઋતુરાજ બિસ્વાસ, એચ.એસ. સચદેવા,

વી.જી. પ્રગાસમ, એસ.જે. એરિસ્ટોટલ, પ્રભુ રામસુબ્રમણિયન, રામશ્વર પ્રસાદ ગોયલ, કુલદીપ સિંહ, બી. બાલાજી, સુબ્રમોનિયમ પ્રસાદ હાજર રહેલ પક્ષકારો માટે.

અદાલતનો ચુકાદો નીચે મુજબ ઉચ્ચારવામાં આવ્યો હતો દ્વારા

દલવીર ભંડારી, ન્યાયાધીશ. ૧. અમે ઉપરોક્ત રિટ અરજી, ફોજદારી અપીલો અને અવમાનના અરજીનો આ ચુકાદા દ્વારા નિવેડો કરવાની પ્રસ્તાવના રાખીએ છીએ. આ કેસોમાં સંકળાયેલ કાયદાનો પ્રશ્ન એકસરખો છે, તેથી આ તમામ કેસોનો નિરાકરણ એક સામાન્ય ચુકાદા દ્વારા કરવામાં આવે છે. પુનરાવર્તન ટાળવા માટે, માત્ર લલિતા કુમારીના કેસની રિટ અરજીના તથ્યોનું જ પુનર્વર્ણન કરવામાં આવે છે.

૨. આ અરજ ભારતના બંધારણની કલમ ૩૨ હેઠળ આ અદાલત સમક્ષ ભોલા કામતની નાબાલિક પુત્રી લલિતા કુમારીને હાજર કરાવવા હેબિયસ કોર્પસના સ્વરૂપમાં દાખલ કરવામાં આવી છે.

૩. ૫.૫.૨૦૦૮ના રોજ, અંદાજે છ વર્ષ વયની લલિતા કુમારી રાત્રે ૯ વાગ્યે પોતાના ઘરની બહાર ગઈ હતી. જ્યારે તે અડધા કલાક સુધી પરત આવી નહોતી અને ભોલા કામત તેને શોધવામાં સફળ થયો નહોતો, ત્યારે તેણે પોલીસ સ્ટેશન લોણી, ગાઝિયાબાદ, યુ.પી. ખાતે ગુમ થયાની નોંધ નોંધાવી.

૪. તા. ૧૧.૫.૨૦૦૮ના રોજ, પ્રતિવાદી નં. ૫ ભોલા કામતને મળ્યા અને તેમને જાણ કરી કે તેમની દીકરીનું અપહરણ કરીને પ્રતિવાદી નં. ૬ થી ૧૩ દ્વારા ગેરકાયદેસર બંધનમાં રાખવામાં આવી છે. પ્રતિવાદી–પોલીસે તેમની ફરિયાદ

પર કોઈ કાર્યવાહી કરી નહોતી. સ્થાનિક પોલીસની નિષ્ક્રિયતાથી વ્યથિત થઈને, ભોલા કામતે તા. ૩.૬.૨૦૦૮ના રોજ ગાઝિયાબાદના સિનિયર સુપરિન્ટેન્ડન્ટ ઓફ પોલીસ સમક્ષ રજૂઆત કરી. સુપરિન્ટેન્ડન્ટ ઓફ પોલીસ, ગાઝિયાબાદના નિર્દેશો પર, પોલીસ સ્ટેશન લોની, ગાઝિયાબાદે ખાનગી પ્રતિવાદીઓ વિરુદ્ધ ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમો ૩૬૩/૩૬૬/૫૦૬/૧૨૦૮ હેઠળ પ્રથમ માહિતી અહેવાલ (એફ.આઈ.આર.) નં. ૪૮૪, તા. ૬.૬.૨૦૦૮નો, નોંધ્યો.

૫. ખાનગી પ્રતિવાદીઓ સામે એફ.આઈ.આર.ની નોંધણી થયા પછી પણ, પોલીસએ લલિતા કુમારીને શોધવા માટે કોઈ કાર્યવાહી કરી નહોતી. ભોલા કામતના આક્ષેપ મુજબ, તપાસ શરૂ કરવા અને આરોપી વ્યક્તિઓની ધરપકડ કરવા માટે તેમને નાણાં ચૂકવવા કહેવામાં આવ્યું હતું. અંતે, અરજદારે બંધારણના અનુચ્છેદ ૩૨ હેઠળ આ અદાલત સમક્ષ આ અરજિ દાખલ કરી.

૬. આ અદાલતે ૧૪.૭.૨૦૦૮ના રોજ સંજ્ઞેય ગુનાના કેસમાં પણ એફ.આઈ.આર.ની નોંધણી ન કરવાના મુદ્દે પોતાની ગંભીર વ્યથા વ્યક્ત કરતાં એક વ્યાપક આદેશ કર્યો હતો. અદાલતે તમામ રાજ્યોના મુખ્ય સચિવો તથા કેન્દ્રીય શાસિત પ્રદેશોના પ્રશાસકોને પણ નોટિસો જારી કરી હતી. અદાલતના નિર્દેશોના પ્રતિસાદરૂપે, વિવિધ રાજ્યો તથા કેન્દ્રીય શાસિત પ્રદેશોએ વ્યાપક સોગંદનામા દાખલ કર્યા છે.

૭. આ અરજીમાં ઉદ્ભવતો સંક્ષિપ્ત, પરંતુ અત્યંત મહત્વનો મુદ્દો એ છે કે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૫૪ હેઠળ, જ્યારે સંજ્ઞેય ગુનો બનતો હોવાનું

પ્રગટ થાય ત્યારે પોલીસ અધિકારી પ્રથમ માહિતી અહેવાલ નોંધવામાં બંધાયેલો છે કે નહીં, અથવા પ્રથમ માહિતી અહેવાલ નોંધતા પહેલાં તેને પ્રાથમિક પ્રકારની કોઈક તપાસ હાથ ધરવાની અમુક છૂટ છે.

૮. શ્રી એસ.એસ. ઉપાધ્યાય, અરજદાર તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલે, અધિનિયમની અન્ય જોગવાઈઓની મદદથી દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૫૪ ની યોજના સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. તેમના મતે, જ્યારે પણ સંજ્ઞેય ગુના અંગેની માહિતી એસ.એચ.ઓ.ના ધ્યાન પર લાવવામાં આવે, ત્યારે પ્રથમ માહિતી અહેવાલ નોંધવા સિવાય તેની પાસે કોઈ વિકલ્પ રહેતો નથી.

૯. આ અદાલતે સામાન્ય જાહેર મહત્ત્વના આ વિષયમાં અદાલતને સહાય કરવા માટે ભારતના વિદ્વાન એટર્ની જનરલને પણ નોટિસ જારી કરી હતી. શ્રી હરીશ પી. રાવલ, વિદ્વાન એડિશનલ સોલિસિટર જનરલ અદાલત સમક્ષ હાજર રહ્યા હતા અને વ્યાપક રજૂઆતો કરી હતી. તેમણે લેખિત રજૂઆતો પણ દાખલ કરી હતી, જે તેમની દ્વારા નિશ્ચિત કરવામાં આવી હતી અને ભારતના વિદ્વાન એટર્ની જનરલ દ્વારા પુનઃ નિશ્ચિત કરવામાં આવી હતી.

૧૦. વિદ્વાન વધારાના સોલિસિટર જનરલે રજૂ કર્યું કે જે મુદ્દો આ અદાલતને સંદર્ભિત કરવામાં આવ્યો છે તે આ અદાલતની ત્રણ-ન્યાયાધીશોની પીઠે એલેક પડમસી અને અન્ય વિ. યુનિયન ઑફ ઈન્ડિયા અને અન્ય (૨૦૦૭) ૬ એસ.સી.સી. ૧૭૧ ના કેસમાં નિર્ધારિત કર્યો છે. આ કેસમાં, આ અદાલતે રમેશ કુમારી વિ. રાજ્ય (એન.સી.ટી. ઑફ દિલ્હી) અને અન્ય (૨૦૦૬) ૨

એસ.સી.સી. ૬૭૭ ના કેસના ચુકાદાનો ઉલ્લેખ કરતાં, ચુકાદાના પરિચ્છેદ ૨ માં નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું છે:-

જ્યારે પણ સંજ્ઞેય ગુનો પ્રગટ થાય છે, ત્યારે પોલીસ અધિકારીઓ તે જ ગુનો નોંધી લેવા માટે બંધાયેલ છે અને જો એવું કરવામાં ન આવે, તો તે નોંધી લેવા માટે દિશાનિર્દેશો આપી શકાય.

૧૧. ઉપરોક્ત કેસમાં પ્રતિવાદી ગુજરાત રાજ્યએ, તેની હકીકતોના આધારે, દલીલ કરી હતી કે નોંધાવવામાં આવેલી ફરિયાદનું માત્ર સાદું વાંચન કરતાં એવું જણાય છે કે કોઈ ગુનો બનતો નથી અને જ્યારે કોઈ ફરિયાદ નોંધાવવામાં આવે ત્યારે સ્વયંસ્ફૂર્ત રીતે તથા રૂટીન રીતસરથી એફ.આઈ.આર. નોંધવામાં આવવાની નથી. આ અદાલતે પ્રકરણ ૧૨ અને વિશેષ કરીને કલમ ૧૫૪ અને ૧૫૬ પર વિચારણા કર્યા બાદ (ફકરા ૬ અને ૭) એવું નિર્ધારિત કર્યું હતું કે "જ્યારે પણ પોલીસને કોઈ કૉગ્નિઝેબલ ગુનાના આક્ષેપિત કમિશન અંગે કોઈ માહિતી પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે એફ.આઈ.આર. નોંધવાની ફરજ છે." આ અદાલતે નોંધ્યા મુજબ, આ મુદ્દે કોઈ વિવાદ હોઈ શકે તેમ નથી. સંદર્ભમાં ઉલ્લેખિત મુદ્દાનો જવાબ ત્રણ ન્યાયાધીશોની ખંડપીઠ દ્વારા અગાઉથી જ આપવામાં આવ્યો છે. એલેક પદમસી અને અન્ય (ઉપરોક્ત) ના ચુકાદાનો સંદર્ભ આ સંદર્ભ આદેશમાં લેવાયો નથી. તેથી હાલના સંદર્ભનો જવાબ તે મુજબ આપવામાં આવે એવી પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે.

૧૨. ભારત સંઘ તરફથી એવી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે કલમ ૧૫૪ (૧) એ જોગવાઈ કરે છે કે સંજ્ઞેય ગુનો થયાની બાબત સંબંધિત દરેક માહિતી, જો

મૌખિક રીતે પોલીસ સ્ટેશનના ઇન્ચાર્જ અધિકારીને આપવામાં આવે, તો તે તેના દ્વારા અથવા તેના નિર્દેશ અનુસાર લેખિતમાં ઉતારવામાં આવવી જોઈએ. આ જોગવાઈ ફરજિયાત છે. વિધાનમંડળે "કરશે" શબ્દનો ઉપયોગ કર્યો છે, તે કાનૂની મંતવ્યનો સંકેત આપે છે. આવી માહિતી જો લેખિતમાં આપવામાં આવે અથવા મૌખિક રીતે આપવામાં આવ્યા બાદ લેખિતમાં ઉતારવામાં આવે, તો તે આપનાર વ્યક્તિઓ દ્વારા તેના પર હસ્તાક્ષર કરાવવાના રહે છે. વધુમાં એવી જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે લેખિતમાં આપવામાં આવેલી અથવા લેખિતમાં ઉતારવામાં આવેલી સંજ્ઞેય ગુનાની બાબતનો સાર, "કરશે" મુજબ, તેવા અધિકારી દ્વારા આ બાબતે રાજ્ય સરકાર નિર્ધારિત કરે તેવા સ્વરૂપમાં રાખવામાં આવનાર પુસ્તિકામાં દાખલ કરવામાં આવવો જોઈએ. ઉપકલમ (૨) એ જોગવાઈ કરે છે કે ઉપકલમ (૧) હેઠળ નોંધાયેલી આવી માહિતીની નકલ માહિતીદાતાને તાત્કાલિક અને નિશુલ્ક આપવામાં આવશે.

૧૩. કલમ ૧૫૪ (૧) માં સમાવિષ્ટ જોગવાઈઓ તથા આ અદાલતે આ વિષય પર પ્રતિપાદિત કરેલા કાયદાના પ્રકાશમાં, ભારત સંઘ દ્વારા આ અદાલતના વિચારાર્થે નીચે મુજબની રજૂઆતો કરવામાં આવી હતી.

(એ) ધારા ૧૫૪(૧) ની જોગવાઈઓનું સાદા વાંચન કરતાં જ વિધાનનો આશય સ્પષ્ટ થાય છે કે જ્યારે કોઈ પોલીસ સ્ટેશનના પ્રભારી અધિકારીને સંજ્ઞેય ગુનાના આચરણ સંબંધિત માહિતી આપવામાં આવી હોય, ત્યારે તે અધિકારી પાસે તે માહિતી પોતે અથવા તેના નિર્દેશ હેઠળ લેખિતરૂપે નોંધવા સિવાય કોઈ વિવેકાધિકાર રહેતો નથી.

(બી) કલમ ૧૫૪(૧) અસ્પષ્ટ નથી અને તે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં છે.

(સી) "થશે" અભિવ્યક્તિનો ઉપયોગ, કાયદાકીય ફરજિયાત ઈરાદાને સ્પષ્ટ રીતે પ્રગટ કરે છે.

(ડી) ધારાકીય જોગવાઈનું અર્થઘટન કરતાં, અર્થઘટનનો પ્રથમ અને સર્વોપરી નિયમ શાબ્દિક અર્થઘટનનો છે. · રજૂ કરવામાં આવે છે કે પ્રારંભિક તબક્કામાં અદાલતે માત્ર એટલું જ જોવાનું રહે છે કે સંબંધિત જોગવાઈમાં શું કહેવામાં આવ્યું છે. જો જોગવાઈ અસ્પષ્ટ ન હોય અને તે જોગવાઈમાંથી વિધાનમંડળનો આશય સ્પષ્ટ થતો હોય, તો અદાલતે ધારાકીય અર્થઘટનના અન્ય નિયમોને લાગુ કરવાની જરૂર રહેતી નથી. [હિરાતા! રતનલાલ વગેરે વગેરે વિ. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય અને અન્ય વગેરે વગેરે ૧૯૭૩(૧) એસ.સી.સી. ૨૧૬ ના પરિછેદ ૨૨]. આ ચુકાદાનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે અને આ અદાલતે બી. પ્રેમાનંદ અને અન્ય વિ. મોહન કોઈકલ અને અન્ય (૨૦૧૧) ૪ એસ.સી.સી. ૨૬૬ ના પરિછેદ ૮ અને ૯ માં થયેલા તાજેતરના નિર્ણયમાં તેનો અનુસરણ કરવામાં આવ્યો છે. રજૂ કરવામાં આવે છે કે કલમ ૧૫૪ માં ઉપયોગમાં લેવાયેલ ભાષા જ વિધાનમંડળના આશયનો નિર્ધારક પરિબળ છે. વિધાનમંડળે વાપરેલા શબ્દોમાં ન તો કોઈ ખામી છે અને ન તો કોઈ છૂટ છે. વિધાનમંડળનો આશય સ્પષ્ટ છે. તેથી, કલમ ૧૫૪(૧) ની ભાષા અન્ય કોઈ અર્થઘટન સ્વીકારતી નથી.

(૫) "શેલ" અભિવ્યક્તિનો ઉપયોગ વિધાનમંડળના આશયનો સૂચક છે, જેણે બાંયધરીપૂર્ણ બળ ધરાવતી ભાષાનો ઉપયોગ કર્યો છે. સંદર્ભમાં એવું કંઈપણ વિપરીત સૂચક નથી, જે કલમ ૧૫૪ની અનુમતિપ્રદ વ્યાખ્યા દર્શાવે. રજૂ

કરવામાં આવે છે કે ઉક્ત કલમનું અર્થઘટન આગત્યસભર તરીકે કરવું જોઈએ. શબ્દો ચોક્કસ અને નિર્વિવાદ છે (ગોવિંદલાલ છગનલાલ પટેલ વિ. એગ્રીકલ્ચરલ પ્રોડ્યૂસ માર્કેટ કમિટી, ગોધરા અને અન્ય, ૧૯૭૫ (૨) એસ.સી.સી. ૪૮૨). રજૂ કરવામાં આવે છે કે આ સ્થિર થયેલો કાયદો છે કે અદાલતોના ચુકાદાઓનું અર્થઘટન વિધિ તરીકે કરવાનું નથી [આ અદાલતના ત્રણ–ન્યાયાધીશ પીઠના મિસ અમર નાથ ઓમ પ્રકાશ અને અન્ય વગેરે વિ. સ્ટેટ ઑફ પંજાબ અને અન્ય (૧૯૮૫) ૧ એસ.સી.સી. ૩૪૫ કેસના પેરા ૧૧]. ઉપરોક્ત નિર્ણયનું અનુસરણ આ અદાલતના હમીદ જોહરાન (મૃત) અને અન્ય વિ. અબ્દુલ સલામ (મૃત) વારસદારો દ્વારા અને

અન્ય (૨૦૦૧) ૭ સેક ૫૭૩.

(એફ) કલમ ૧૫૪(૧) ની જોગવાઈને કાનૂની યોજનાના પ્રકાશમાં વાંચવામાં આવે ત્યારે, પોલીસ સ્ટેશનના પ્રભારી અધિકારીને એફ.આઈ.આર. ની નોંધણી પહેલાં પ્રાથમિક તપાસ શરૂ કરવાની કોઈ વિવેકાધીન સત્તા અર્પણ કરવામાં આવે છે એમ માન્ય થતું નથી. પ્રાથમિક તપાસ એવો શબ્દપ્રયોગ છે, જે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા, ૧૯૭૩ માટે અજાણ્યો છે, કારણ કે તે (૧) તપાસ (૨) પૂછપરછ અને (૩) વિચારણાની વાત કરે છે. આ શબ્દોને નિશ્ચિત અર્થછાયા છે, કારણ કે તેમની વ્યાખ્યા અધિનિયમની કલમ ૨ હેઠળ કરવામાં આવી છે.

(જી) સી.બી.આઈ. (ક્રાઈમ) માર્ગદર્શિકાના ભાગ ૯ માં સમાવાયેલ પ્રાથમિક તપાસનો અભિપ્રાય, જે પ્રથમ વખત ૧૯૯૧ માં પ્રકાશિત થયો હતો અને ત્યારબાદ ૧૫.૭.૨૦૦૫ ના રોજ સુધારવામાં આવ્યો હતો, તેના આધારે

ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની યોજનામાં પ્રાથમિક તપાસ યોજવાની કલ્પના દાખલ કરવા માટે આધાર લેવાઈ શકતો નથી.

(એચ) અધિર્નિયમની કલમ ૧૫૪નો અથ ઘટન કોઈ સંસ્થાના અધિકારીઓના વર્તનનું નિયમન કરતી હસ્તપુસ્તિકા, અર્થાત્, સી.બી.આઈ., પર નિર્ભર રાખી શકાય નહીં.

(૧) ઉક્ત માર્ગદર્શિકાના પેરા ૯.૧ નો સંદર્ભ દર્શાવે છે કે પ્રાથમિક તપાસનો વિચાર માત્ર ત્યારે જ કરવામાં આવ્યો છે, જ્યારે કોઈ ફરિયાદ પ્રાપ્ત થાય અથવા એવી માહિતી ઉપલબ્ધ હોય કે જેનું, ઉક્ત માર્ગદર્શિકામાં નિર્દેશિત મુજબ, ચકાસણી કર્યા પછી સરકારી સેવકની તરફથી ગંભીર ગેરવર્તન સૂચવાતું હોય, પરંતુ જે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા, કલમ ૧૫૪ ની જોગવાઈઓ હેઠળ નિયમિત કેસની નોંધણી ન્યાયસંગત ઠરે એટલી પૂરતી ન હોય. સી.બી.આઈ. માર્ગદર્શિકાના પેરા ૯.૧ માં ઉલ્લેખિત આવી પ્રાથમિક તપાસ પણ સક્ષમ સત્તાધિકારીની મંજૂરી મેળવ્યા પછી જ નોંધવાની હોય છે. એવું રજૂ કરવામાં આવે છે કે આ જોગવાઈઓને કલમ ૧૫૪ ની કાયદેસર યોજના સાથે એવી રીતે સમાવી શકાતી નથી કે પ્રથમ માહિતી અહેવાલની નોંધણીના પ્રશ્નમાં પોલીસ અધિકારીને કોઈ વિવેકાધિકાર પ્રાપ્ત થાય.

એફ.આઈ.આર.ની નોંધણી કરવાનો હેતુ અનેક પ્રકારનો છે –અર્થાત્ કહીએ તો

(૧) જો મૌખિક રીતે આપવામાં આવેલી માહિતીથી સંજ્ઞેય ગુનો થયાનો ખુલાસો થતો હોય, તો તેવી માહિતીનો સાર લખિતમાં ઉતારવો

(૨) જો તે લેખિતમાં આપવામાં આવ્યું હોય, તો ફરિયાદી પાસે તેના પર સહી કરાવવામાં આવે

(૩) ઓળખપાત્ર ગુનાઓના કરણ અંગે માહિતી પ્રાપ્ત થવા બાબતે પ્રાપ્તીની નોંધનો રેકોર્ડ જાળવવો

(૪) જાણકારી પ્રાપ્ત થતાં જ સંજ્ઞેય ગુનાના આચરણ અંગે તપાસ શરૂ કરવી

(૫) પ્રાપ્ત થયેલી માહિતી અંગેના તથ્યની તરત જ મેજિસ્ટ્રેટને જાણ કરવી.

૧૪. પ્રિવી કાઉન્સિલના એમ્પરર વિ. ખ્વાઝા નાઝિમ અહમદ એ.આઈ.આર. ૧૯૪૫ પી.સી. ૧૮ ના પ્રસિદ્ધ ચુકાદાનો પણ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે, જેમાં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે માહિતીની પ્રાપ્તિ અને તેની નોંધણી માટે અહેવાલ આપવો એ ફોજદારી તપાસને ગતિમાં મૂકવા માટે પૂર્વશરત નથી. તેમાં વધુમાં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે નિઃસંદેહ, બહુ મોટા ભાગના કેસોમાં ફોજદારી કાર્યવાહી આ રીતે પ્રાપ્ત અને નોંધાયેલ માહિતીના પરિણામે હાથ ધરવામાં આવે છે. (જેમ પૂર્વવર્તી સંહિતાની કલમો ૧૫૪ થી ૧૫૬ માં જોગવાઈ કરવામાં આવી છે). તેમાં વધુમાં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે જો પોલીસ પોતાના જ જ્ઞાનથી અથવા વિશ્વસનીય ભલે અનૌપચારિક ગુપ્ત માહિતી દ્વારા, જે તેમને ખરેખર એ વિશ્વાસ સુધી દોરી જાય કે સંજ્ઞેય ગુનો થયેલો છે, એવી સ્થિતિમાં હોય, તો તેમણે પોતાના પ્રેરણાથી આક્ષેપિત બાબતોની સચ્ચાઈ અંગે તપાસ હાથ ન ધરવી જોઈએ એવું માનવાનો કોઈ કારણ નથી. તેમાં વધુમાં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે સંહિતાની કલમ ૧૫૭ મુજબ જ્યારે કોઈ પોલીસ અધિકારીને માહિતીથી અથવા અન્ય રીતે એવો સંદેહ કરવાનો કારણ હોય કે એવો ગુનો,

જેની તપાસ કરવા માટે તે કલમ ૧૫૬ હેઠળ સશક્ત છે, થયેલો છે, ત્યારે તે કેસના તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓની તપાસ કરવા આગળ વધશે. ઉપરોક્ત ચુકાદામાં વધુમાં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે વાસ્તવમાં, માહિતી અહેવાલ અંગેની જોગવાઈઓ (જેને સામાન્ય રીતે પ્રથમ માહિતી અહેવાલ કહેવામાં આવે છે) અન્ય કારણોસર અધિનિયમિત કરવામાં આવી છે. તેનો હેતુ આક્ષેપિત ફોજદારી પ્રવૃત્તિ અંગે વહેલી માહિતી મેળવવાનો, પરિસ્થિતિઓ ભૂંસાઈ જાય અથવા વધારી–ચઢાવી રજૂ કરવામાં આવે તે પહેલાં તેની નોંધ કરવાની છે, અને એ વાત યાદ રાખવાની છે કે જો આવું કરવું ઈચ્છિત હોય, તો માહિતીદાતાની સાક્ષી લેવાય ત્યારે તે અહેવાલને પુરાવા તરીકે રજૂ કરી શકાય છે. ઉપરોક્ત ચુકાદામાં વધુમાં એવું પણ ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે આક્ષેપિત સંજ્ઞેય ગુનાની પરિસ્થિતિઓની તપાસ કરવા માટે પોલીસને ન્યાયિક સત્તાધીશો પાસેથી કોઈ સત્તાધિકરણ મેળવવાની જરૂર વિના કાયદેસર હક પ્રાપ્ત છે.

૧૫. ભારત સંઘ તરફથી આ અદાલત દ્વારા ધ સ્ટેટ ઑફ ઉત્તર પ્રદેશ વિ. ભગવંત કિશોર જોશી એ.આઈ.આર. ૧૯૬૪ એસ.સી. ૨૨૧ માં આપેલા ચુકાદાનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો, જેમાં પરિચ્છેદ ૮ દ્વારા એમ ધારણ કરવામાં આવ્યું છે કે સંહિતાની કલમ ૧૫૪ માં પોલીસ સ્ટેશનના ઈન્ચાર્જ અધિકારીને કોઈ સંજ્ઞેય ગુનો થયાના સંબંધમાં મૌખિક અથવા લેખિત સ્વરૂપે પ્રાપ્ત થયેલી માહિતી કેવી રીતે નોંધવી તેની પદ્ધતિ નિર્ધારિત કરવામાં આવી છે. તેની કલમ ૧૫૬ એવો અધિકારીને તેમાં નિર્દિષ્ટ કોઈપણ સંજ્ઞેય ગુનાની તપાસ કરવાની સત્તા આપે છે. યદ્યપિ, સામાન્ય રીતે પોલીસ અધિકારીને પ્રાપ્ત થયેલી

માહિતીના આધારે તપાસ હાથ ધરવામાં આવે છે, તેમ છતાં માહિતી પ્રાપ્ત થવી તપાસ માટે પૂર્વશરત નથી.

૧૬. વધુમાં એવું નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું છે કે કલમ ૧૫૭ એવી તપાસના મુદ્દે અનુસરવાની પ્રક્રિયા નિર્ધારિત કરે છે, જે માહિતીના આધારે અથવા અન્યથા શરૂ કરી શકાય છે. એવું પણ નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું છે કે ઉક્ત જોગવાઈ પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે પોલીસ સ્ટેશનનો પ્રભારી અધિકારી માહિતીના આધારે અથવા અન્યથા તપાસ શરૂ કરી શકે છે. ઉક્ત ચુકાદામાં ન્યાયાધીશોએ આ અદાલતના એચ.એન. ઋષબુદ અને ઈન્દર સિંહ વિ. ધ સ્ટેટ ઑફ દિલ્હી, ૧૯૫૫ એસ.સી.આર. (૧) ૧૧૫૦, પૃષ્ઠ ૧૧૫૭–૫૮ ના કેસમાં આપેલા નિર્ણયનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો કે તબક્કાઓનું દૃશ્યમાન વર્ણન એ માત્ર આ સિદ્ધાંતનું પુનઃવક્તવ્ય છે કે અસ્પષ્ટ માહિતી અથવા બેદરકાર અફવા માત્ર તેનાથી જ સંહિતાની કલમ ૧૫૪ના અર્થમાં માહિતી ગણાતી નથી અથવા તેની કલમ ૧૫૭ હેઠળની તપાસનો આધાર બની શકતી નથી. ઉક્ત કેસ પ્રિવેન્શન ઑફ કરપ્શન અધિનિયમ, ૧૯૪૭ હેઠળ આક્ષેપિત ગુના સંબંધિત હતો. ઉક્ત કેસ જૂની સંહિતા હેઠળનો હતો, જેમાં 'તપાસ' શબ્દની વ્યાખ્યા આપવામાં આવી નહોતી (ન્યાયમૂર્તિ મુધોળકરના સહમતિસભર ચુકાદાના પરિછેદ ૧૮, પૃષ્ઠ ૨૨૬). વધુમાં એ પણ અવલોકિત કરવામાં આવ્યું છે કે તપાસનો મુખ્ય હેતુ ગુનો ગુનેગાર સામે સાબિત કરવાનો હોય છે. આ સંદર્ભમાં તપાસ અધિકારીની ફરજનો આવશ્યક ભાગ, ગુનેગારની ધરપકડ કરવા ઉપરાંત, ગુનેગાર "વિરુદ્ધ" આક્ષેપ સ્થાપિત કરવા માટે જરૂરી તમામ સામગ્રી એકત્રિત કરવાનો છે.

૧૭. ભગવંત કિશોર જોશી (ઉપરોક્ત) ના સહમત ચુકાદામાં કરાયેલા નીચેના અવલોકનો પરિચ્છેદ ૧૮ માં નોંધાયા હતા:

સંહિતામાં કોઈપણ પ્રકારનો, સ્પષ્ટ કે અવ્યક્ત, પ્રતિબંધ ન હોવા પર, મારા મતે ગુનાની નોંધણી કરતા પહેલાં અને તેની સંપૂર્ણ વ્યાપક તપાસ હાથ ધરતા પહેલાં પોલીસ અધિકારીને પ્રાથમિક પૂછપરછ કરવાની છૂટ છે. નિઃસંદેહ, ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમની કલમ પએ સરકારી સેવકને હેરાનગતિથી બચાવવા માટે ઘડવામાં આવી હતી અને આ હેતુને ધ્યાનમાં રાખીને, મેજિસ્ટ્રેટની પૂર્વ પરવાનગી વિના, ડેપ્યુટી સુપરિન્ટેન્ડન્ટ ઑફ પોલીસના દરજ્જાથી નીચલા અધિકારી દ્વારા તપાસ કરવાની મંજૂરી નથી. જોકે, જ્યાં પોલીસ અધિકારી કેટલીક પ્રાથમિક પૂછપરછ કરે, આરોપીની ધરપકડ ન કરે અથવા તેને પૂછપરછ પણ ન કરે કે કોઈ સાક્ષીઓને પૂછપરછ ન કરે, પરંતુ માત્ર થોડી ગોપનીય પૂછપરછ કરે અથવા કોઈ નોંધ કર્યા વિના કેટલાક દસ્તાવેજો નિહાળી લે, ત્યાંથી સંદિગ્ધ અથવા આરોપી વ્યક્તિને કેવી રીતે કોઈ સંભવિત હેરાનગતિ અથવા અત્રે સુધી કે ગેરસુવિધા પણ થવી સંભવ છે, તે કલ્પવું મુશ્કેલ છે.

૧૮. એચ.એન. રિશબુદ (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં, ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમ, ૧૯૪૭ હેઠળના કેસમાં, નીચે મુજબ અવલોકન કરવામાં આવ્યું છે:- "તપાસ સામાન્ય રીતે કોઈ પોલીસ સ્ટેશનના પ્રભારી અધિકારીને ગુનો કરવામાં આવ્યો હોવા સંબંધિત મળેલી માહિતીથી શરૂ થાય છે અને તે સંહિતાની કલમ ૧૫૪ હેઠળ નોંધવામાં આવે છે. જો આવી પ્રાપ્ત થયેલી માહિતી પરથી અથવા અન્યથા, પોલીસ સ્ટેશનના પ્રભારી અધિકારીને ગુનો કરવામાં આવ્યો

હોવાની શંકા કરવાનો કારણ હોય, તો તેણે અથવા તેની દ્વારા નિયુક્ત કોઈ અન્ય અધિનસ્ત અધિકારીએ કેસના તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓની તપાસ કરવા માટે સ્થળ પર જવું રહે છે અને જરૂરી હોય તો ગુનેગારની શોધખોળ અને ધરપકડ માટે પગલાં લેવા રહે છે."

આગળ વધુમાં એવું પણ ઠરાવવામાં આવ્યું છે :–"આથી, તપાસ મુખ્યત્વે પ્રકરણના તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓની નિશ્ચિતતા કરવામાં સમાયેલ છે. વ્યાખ્યા મુજબ, તેમાં પોલીસ અધિકારી દ્વારા પુરાવાના સંગ્રહ માટે સંહિતા હેઠળ કરવામાં આવતી "બધી કાર્યવાહી" નો સમાવેશ થાય છે."

ઉક્ત ચુકાદામાં વધુમાં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે :

'આથી, સંહિતા મુજબ તપાસ સામાન્ય રીતે નીચેના પગલાંઓનો સમાવેશ કરે છે: (૧) ઘટનાસ્થળે જવું, (૨) કેસની હકીકતો અને પરિસ્થિતિઓનું નિર્ધારણ, (૩) શંકાસ્પદ ગુનેગારની શોધખોળ અને ધરપકડ, (૪) ગુનાના આચરણ સાથે સંબંધિત પુરાવાનો સંગ્રહ, જેમાં (એ) વિવિધ વ્યક્તિઓની (આરોપી સહિત) પૂછપરછ અને અધિકારીને યોગ્ય લાગે તો તેમના નિવેદનોને લેખિત સ્વરૂપમાં ઉતારવા, (બી) તપાસ માટે આવશ્યક ગણાતી તથા નીચલી અદાલતમાં રજૂ કરવાની રહેલી વસ્તુઓ જપ્ત કરવા માટે સ્થળોની તલાશી, અને (૫) એકત્રિત સામગ્રીના આધારે આરોપીને વિચારણા માટે મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ મૂકવા યોગ્ય કેસ બને છે કે કેમ તે અંગે અભિપ્રાય રચવો અને જો બને તો તે માટે કલમ ૧૭૩ હેઠળ આરોપપત્ર દાખલ કરીને જરૂરી પગલાં લેવા."

૧૯. વધુમાં એવી રજૂઆત કરવામાં આવી કે આ અદાલતે દામોદર વિ. રાજ્ય ઓફ રાજસ્થાન, અહેવાલિત ૨૦૦૪(૧૨) એસ.સી.સી. ૩૩૬, ના મામલામાં, આ અદાલતે રામસિંહ બાવાજી જાડેજા વિ. રાજ્ય ઓફ ગુજરાત ૧૯૯૪ (૨) એસ.ઈ.સી. ૬૮૫ ના મામલામાં આપેલા ચુકાદાની નોંધોને ઉલ્લેખીને નિરીક્ષણ કર્યું હતું કે તપાસ કયા તબક્કેથી શરૂ થાય છે તે પ્રશ્ન દરેક મામલાના તથ્યોના આધારે વિચારવાનો અને તપાસવાનો રહે છે, ખાસ કરીને ત્યારે જ્યારે કથિત સંજ્ઞેય ગુનાની માહિતી ટેલિફોન દ્વારા આપવામાં આવી હોય. ઉક્ત મામલો અજાણ્યા વ્યક્તિ પાસેથી ટેલિફોન દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલી માહિતી સાથે સંબંધિત છે. પરિચ્છેદ ૧૦ માં આ પ્રમાણે નિરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું છે કે "એફ.આઈ.આર.ની રચના થવા માટે, માહિતીમાંથી એવા કૃત્યના આચરણનો ખુલાસો થવો જોઈએ જે સંજ્ઞેય ગુનો હોય."

૨૦. ડામોદર (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં પરિછેદ ૧૧ માં વધુમાં આ નિરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું છે કે, ઉક્ત કેસના તથ્યોના પરિપ્રેક્ષ્યમાં, સંજ્ઞેય ગુનાના આચરણ અંગેની કોઈપણ ટેલિફોનિક માહિતી, જો કોઈ હોય, તો એવી માહિતીનું સ્વરૂપ અને વિગતો જેવી પણ હોય, તેને એફ.આઈ.આર. તરીકે ગણવી શકાતી નથી. વધુમાં એવું પણ ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે જો ટેલિફોનિક સંદેશ સ્વભાવથી સંક્ષિપ્ત અને અસ્પષ્ટ હોય અને ઈન્ચાર્જ અધિકારી તે માહિતીના આધારે, જો કોઈ ગુનો બન્યો હોય તો તેના સ્વરૂપની વિગતો જાણવા માટે ઘટનાસ્થળે જાય, તો એમ કહી શકાય નહીં કે તેને ટેલિફોન પર પ્રાપ્ત થયેલી માહિતી એફ.આઈ.આર. ગણાશે.

૨૧. એ પણ નિરીક્ષવામાં આવ્યું છે કે આવા ટેલિફોનિક સંદેશ આપવાનો હેતુ અને ઉદ્દેશ એફ.આઈ.આર. નોંધાવવાનો નથી, પરંતુ પોલીસ સ્ટેશનના પ્રભારી અધિકારીને ઘટનાસ્થળે પહોંચાડવાનો છે. વધુમાં એવું પણ ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે જો ટેલિફોન પર આપવામાં આવેલી માહિતી સંક્ષિપ્ત અને અસ્પષ્ટ ન હોય અને તે માહિતીના આધારે પ્રભારી અધિકારીને પ્રથમ દૃષ્ટિએ સંજ્ઞેય ગુનો થયાનો સંતોષ થાય અને તે આવી માહિતી નોંધ્યા પછી પોલીસ સ્ટેશનમાંથી નીકળી તે ગુનાની તપાસ કરવા આગળ વધે, તો ત્યારબાદ ઉક્ત ગુનાના સંદર્ભમાં કોઈપણ વ્યક્તિ દ્વારા, જેમાં તેમાં સામેલ ભાગીદારોનો પણ સમાવેશ થાય છે, કરવામાં આવેલ કોઈપણ નિવેદનને તપાસ દરમિયાન પોલીસ અધિકારી સમક્ષ વ્યક્તિએ કરેલું નિવેદન માનવામાં આવશે, જે સંહિતાની કલમ ૧૬૨ હેઠળ આવરી લેવાયેલ છે.

૨૨. આ અદાલતે બિનય કુમાર સિંહ વિ. બિહાર રાજ્ય ૧૯૯૭(૧) એસ.સી.સી. ૨૮૩ ના કેસમાં નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:-

,, ... આ સ્પષ્ટપણે એક ગુઢ માહિતી છે અને તેમાંથી કોઈ સંજ્ઞેય ગુનાનું આચરણ થયું હોવાનું નિર્ધારિત કરવા માટે તે ભાગ્યે જ પૂરતી છે. સંહિતાની કલમ ૧૫૪ મુજબ, માહિતી નિર્વિવાદ રીતે સંજ્ઞેય ગુનાના આચરણ સાથે સંબંધિત હોવી આવશ્યક છે અને (જો મૌખિક રીતે આપવામાં આવી હોય તો) તેને લેખિતરૂપે ઉતારવી પડશે તથા તેના કર્તા દ્વારા હસ્તાક્ષરિત થવી જોઈએ. ત્યારબાદની આવશ્યકતા એ છે કે તેની સારસામગ્રી પોલીસ સ્ટેશનમાં રાખવામાં આવતી એવી પુસ્તિકામાં, જે સ્વરૂપ રાજ્ય સરકારે નિર્ધારિત કર્યું હોય, તેમાં

નોંધવામાં આવવી જોઈએ. પ્રથમ માહિતી અહેવાલ (એફ.આઈ.આર.) તૈયાર કરવો પડે અને તે એવો ગુનો એવા અહેવાલના આધારે સંજ્ઞાનમાં લેવા સક્ષમ હોય તેવા મેજિસ્ટ્રેટને મોકલવામાં આવવો જોઈએ. પોલીસ સ્ટેશનના પ્રભારી અધિકારીને એવી કોઈ અસ્પષ્ટ માહિતીના આધારે એફ.આઈ.આર. તૈયાર કરવાની ફરજ પડતી નથી, જે કોઈ એવી વ્યક્તિ પાસેથી પ્રાપ્ત થઈ હોય કે જે સંજ્ઞેય ગુનાના આચરણ વિશે કોઈ પ્રામાણિક જાણકારી પ્રગટ કરતી ન હોય. પ્રભારી અધિકારી માટે, જો ઉપલબ્ધ હોય, તો ઘટનાને લગતી વિગતવાર વધુ માહિતી એકત્રિત કરવી ખુલ્લી છે, જેથી તે વિચાર કરી શકે કે કોઈ સંજ્ઞેય ગુનો થયેલો છે કે કેમ, જે અંગે તપાસ કરવી યોગ્ય બને."

૨૩. એવી રજૂઆત કરવામાં આવે છે કે ઉક્ત ચુકાદામાં અદાલત સમક્ષ જે બાબત વિચારણા માટે આવી હતી તે બિહારના એક ગામમાં થયેલા હત્યાકાંડ અંગે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમો ૩૦૨/૧૪૯ હેઠળના ગુનામાં થયેલ દોષિત ઠરાવ અને સજાને લગતી હતી, જેમાં ૧૩ લોકોના જીવ ગયા હતા અને અન્ય ૧૭ લોકો ગંભીર રીતે ઈજાગ્રસ્ત થયા હતા, તેમજ મોટી સંખ્યામાં મૂક પશુઓને જીવતાં સળગાવી દેવામાં આવ્યા હતા અને અનેક રહેણાંક મકાનો પણ સળગાવી દેવામાં આવ્યા હતા. એ પણ રજૂ કરવામાં આવે છે કે કલમ ૧૫૪નું અર્થઘટન ઉક્ત ચુકાદામાં સીધા પ્રશ્નરૂપે મુદ્દામાં નહોતું.

૨૪. ધારા ૧૫૬(૩), ૧૭૩(૨), ૧૫૪ અને ૧૯૦(૧) (એ) તથા (બી) ના સંદર્ભમાં આ અદાલતના મધુ બાલા વિ. સુરેશ કુમાર અને અન્ય, અહેવાલિત ૧૯૯૭ (૮) એસ.સી.સી. ૪૭૬, કેસના નિર્ણય પર આધાર મુકવામાં આવે છે

અને વિશેષ કરીને ઉક્ત ચુકાદાના નીચેના પરિચ્છેદો પર ભાર મૂકવામાં આવે છે. તે નીચે મુજબ છે:–

સૌપ્રથમ સંહિતાની સંબંધિંત જોગવાઈઓ તરફ આવતા , કલમ ૨(સી/) માં "ફરિયાદ" ની વ્યાખ્યા એવી આપવામાં આવી છે કે, સંહિતા હેઠળ કાર્યવાહી કરવા માટે મજિસ્ટ્રેટને મૌખિક રીતે અથવા લેખિતમાં કરવામાં આવેલ કોઈપણ આક્ષેપ, કે જેમાં એવું જણાવવામાં આવે છે કે કોઈ વ્યક્તિ, જાણીતી હોય કે અજાણી, ગુનો કર્યો છે, પરંતુ તેમાં પોલીસ અહેવાલનો સમાવેશ થતો નથી. કલમ ૨(સી) હેઠળ "સંજ્ઞેય ગુનો" નો અર્થ એવો ગુનો થાય છે કે જેના માટે, અને "સંજ્ઞેય કેસ" નો અર્થ એવો કેસ થાય છે જેમાં પોલીસ અધિકારી સંહિતાની પ્રથમ અનુસૂચિ અનુસાર અથવા તે સમયે અમલમાં રહેલા અન્ય કોઈ કાયદા હેઠળ, વોરંટ વિના ધરપકડ કરી શકે. કલમ ૨(આર) હેઠળ "પોલીસ અહેવાલ" નો અર્થ એવો અહેવાલ થાય છે જે પોલીસ અધિકારી દ્વારા સંહિતાની કલમ ૧૭૩ ની ઉપકલમ (૨) હેઠળ મજિસ્ટ્રેટને મોકલવામાં આવે. સંહિતાનું અધ્યાય ૧૨, જેમાં કલમો ૧૫૪ થી ૧૭૬ નો સમાવેશ થાય છે, પોલીસને આપવામાં આવતી માહિતી અને તપાસ કરવાની તેમની સત્તાઓ સાથે સંબંધિત છે. કલમ ૧૫૪ અન્ય બાબતો ઉપરાંત એવી જોગવાઇ કરે છે કે પોલીસ સ્ટેશનના પ્રભારી અધિકારીએ તેને મૌખિક રીતે આપવામાં આવેલી સંજ્ઞેય ગુનાના કમિશન સંબંધિત દરેક માહિતી લેખિતમાં ઉતારવી અને આવી દરેક માહિતી જો લેખિતમાં આપવામાં આવી હોય તો તે માહિતી આપનાર વ્યક્તિ દ્વારા સહી કરાવવી, અને તેનો સાર એવો અધિકારી આ હેતુ માટે રાજ્ય સરકાર દ્વારા નિર્ધારિત કરાયેલ

સ્વરૂપમાં રાખવામાં આવતી પુસ્તિકામાં નોંધશે. સંહિતાની કલમ ૧૫૬, જેના સાથે આ અપીલોમાં અમારો મુખ્ય સંબંધ છે, નીચે મુજબ છે:

"(૧) પોલીસ સ્ટેશનના પ્રભારી કોઈપણ અધિકારી, મેજિસ્ટ્રેટના આદેશ વિના, એવો કોઈપણ સંજ્ઞેય કેસ, જે અંગે તેવા સ્ટેશનની સીમાઓની અંદરના સ્થાનિક ક્ષેત્ર પર અધિકારક્ષેત્ર ધરાવતી અદાલતને ભાગ ૧૩ ની જોગવાઈઓ હેઠળ તપાસ કરવા અથવા ન્યાયિક કાર્યવાહી ચલાવવાની સત્તા હોત, તેની તપાસ કરી શકે છે.

(૨) આવા કોઈપણ કેસમાં પોલીસ અધિકારીની કોઈપણ કાર્યવાહી પર, કોઈપણ તબક્કે, એ આધાર પર પ્રશ્ન ઉઠાવવામાં આવશે નહીં કે એવો કેસ એવો હતો કે જેની તપાસ કરવાની સત્તા આવા અધિકારીને આ કલમ હેઠળ પ્રાપ્ત નહોતી.

(૩) કલમ ૧૯૦ હેઠળ સત્તાપ્રાપ્ત કોઈપણ મેજિસ્ટ્રેટ ઉપરોક્ત મુજબ દર્શાવેલ તેવી તપાસ કરવાનો આદેશ આપી શકે છે."

કલમ ૧૫૬(૧) હેઠળ હાથ ધરવામાં આવેલી તપાસ પૂર્ણ થયા બાદ, પોલીસ સ્ટેશનના પ્રભારી અધિકારીને કલમ ૧૭૩(૨) મુજબ રાજ્ય સરકાર દ્વારા નિર્ધારિત સ્વરૂપમાં અને તેમાં ઉલ્લેખિત તમામ વિગતો ધરાવતો અહેવાલ, પોલીસ અહેવાલના આધારે ગુનાનો સંજ્ઞાન લેવા સક્ષમ મેજિસ્ટ્રેટને મોકલવાનો રહે છે. સંહિતાના અધ્યાય ૧૪ માં મેજિસ્ટ્રેટ દ્વારા કાર્યવાહીનો પ્રારંભ કરવા માટે આવશ્યક શરતો નિર્ધારિત કરવામાં આવી છે. તે અધ્યાયમાં આવતી કલમ ૧૯૦ ની ઉપકલમ (૧) મુજબ, પ્રથમ વર્ગનો કોઈપણ મેજિસ્ટ્રેટ અને વિશેષ સત્તાપ્રાપ્ત

દ્વિતીય વર્ગનો કોઈપણ મેજિસ્ટ્રેટ કોઈપણ ગુનાનો સંજ્ઞાન લઈ શકે છે (એ) એવા તથ્યોની "ફરિયાદ" પ્રાપ્ત થવા પર કે જે એવો ગુનો બને છે; (બી) એવા તથ્યોના "પોલીસ અહેવાલ" પર; અથવા (સી) પોલીસ અધિકારી સિવાયની કોઈપણ વ્યક્તિ પાસેથી પ્રાપ્ત માહિતીના આધારે, અથવા એવા ગુનાનો આચરણ થયો છે તે અંગે પોતાની જાણના આધારે. અધ્યાય ૧૫ એ પ્રક્રિયા નિર્ધારિત કરે છે જે મેજિસ્ટ્રેટે કલમ ૧૯૦(૧)(એ) હેઠળ ફરિયાદ પર ગુનાનો સંજ્ઞાન લે ત્યારે પ્રારંભિક રીતે અનુસરવાની રહે છે.

૨૫. ભારત સંઘ તરફથી પ્રતિભાશાળી વકીલે મધુ બાલા (ઉપરોક્ત) માંથી નીચેના ઉતાર પર આધાર મૂક્યો :–

ઉપરોક્ત જોગવાઈઓના સંયુક્ત વાંચનથી એ અત્યંત સ્પષ્ટ થાય છે કે જ્યારે ઓળખપાત્ર ગુનો પ્રગટ કરતી લેખિત ફરિયાદ મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ કરવામાં આવે છે, ત્યારે તે સંહિતાની કલમ ૧૯૦(૧)(એ) હેઠળ તેના આધારે સંજ્ઞાન લઈ શકે છે અને પ્રકરણ ૧૫ ની જોગવાઈઓ અનુસાર તેની કાર્યવાહી આગળ વધારી શકે છે. આવા કેસમાં મેજિસ્ટ્રેટને ઉપલબ્ધ બીજો વિકલ્પ એ છે કે કલમ ૧૫૬(૩) હેઠળ તપાસ માટે ફરિયાદને યોગ્ય પોલીસ સ્ટેશનમાં મોકલી આપે. એકવાર કલમ ૧૫૬ ની ઉપકલમ (૩) હેઠળ એવો નિર્દેશ આપવામાં આવે, ત્યારે પોલીસ માટે તેની ઉપકલમ (૧) હેઠળ તે ફરિયાદની તપાસ કરવી અને તપાસ પૂર્ણ થતાં કલમ ૧૭૩(૨) અનુસાર "પોલીસ અહેવાલ" રજૂ કરવો આવશ્યક બને છે, જેના આધારે મેજિસ્ટ્રેટ કલમ ૧૯૦(૧)(બી) હેઠળ સંજ્ઞાન લઈ શકે છે – પરંતુ ૧૯૦(૧)(એ) હેઠળ નહીં. અગાઉ ઉલ્લેખિત "ફરિયાદ" ની વ્યાખ્યાને ધ્યાનમાં

લેતાં, મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ દાખલ કરાયેલી ફરિયાદ "પોલીસ અહેવાલ" બની શકતી નથી અને કલમ ૧૫૬(૧) હેઠળ પોલીસ દ્વારા "ઓળખપાત્ર કેસ" ની તપાસનું પરિષમન "પોલીસ અહેવાલ" માં થવાનું હોય છે; તેથી, ફરિયાદ પર કલમ ૧૫૬(૩) હેઠળ આદેશ કરવામાં આવે ત્યારથી જ તે પોતાનું સ્વરૂપ બદલી સંહિતાની કલમ ૧૫૪ ના અથ માં લેખિતરૂપે આપવામાં આવેલ અહેવાલ બની જાય છે, જેને પ્રથમ માહિતી અહેવાલ (એફ.આઈ.આર.) તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. કલમ ૧૫૬(૧) હેઠળ પોલીસ ફક્ત ઓળખપાત્ર "કેસ" ની જ તપાસ કરી શકે છે, તેથી તે અહેવાલના આધારે તે માટે વિધિવત રીતે કેસ નોંધવો ફરજિયાત છે.

૨૬. શ્રી રાવલે મધુ બાલાના કેસમાંથી નીચેના અવતરણ પર પણ આધાર રાખ્યો:–

ઉપરોક્ત ચર્ચામાંથી સ્પષ્ટ થાય છે કે જ્યારે પણ કોઈ મેજિસ્ટ્રેટ "ફરિયાદ" પર તપાસ કરવાનો નિર્દેશ આપે છે, ત્યારે પોલીસએ તે ફરિયાદના આધારે, તેને પ્રથમ માહિતી અહેવાલ તરીકે ગણતા, સંજ્ઞેય ગુનાનો કેસ નોંધવાનો હોય છે અને ઉપરોક્ત નિયમોની આવશ્યકતાઓનું પાલન કરવાનું હોય છે. તેથી, પોલીસને "કેસ નોંધવા" માટે કહેતો મેજિસ્ટ્રેટનો નિર્દેશ, કલમ ૧૫૬(૩) હેઠળના તપાસના આદેશને કાયદેસર રીતે અસ્થિર કેવી રીતે બનાવે છે, તે અમારી સમજણથી પર છે. ખરેખર, મેજિસ્ટ્રેટ કેસ નોંધવાનો નિર્દેશ ન આપે તો પણ, સંહિતાની કલમ ૧૫૬(૧)ની જોગવાઈઓને ધ્યાનમાં લેતાં, જે પોલીસને સંજ્ઞેય "કેસ"ની તપાસ કરવાની સત્તા આપે છે, તેમજ ભારતીય પોલીસ

અધિનિયમ, ૧૮૬૧ હેઠળ બનાવવામાં આવેલા નિયમોને અનુસરીને, પોલીસ પર ઔપચારિક રીતે કેસ નોંધવાની અને ત્યારબાદ તેની તપાસ કરવાની ફરજ રહેલી છે. તેથી, સંહિતાની જોગવાઈઓ કોઈ પણ રીતે મેજિસ્ટ્રેટને પોલીસ સ્ટેશનમાં કેસ નોંધાવી અને ત્યારબાદ તેની તપાસ કરવા પોલીસને નિર્દેશ આપવા સામે અવરોધરૂપ નથી. અમારી દ્રષ્ટિએ, જ્યારે સંહિતાની કલમ ૧૫૬(૩) હેઠળ તપાસ માટે આદેશ કરવો હોય, ત્યારે પોલીસને યોગ્ય નિર્દેશ એવો હોવો જોઈએ કે "ફરિયાદને પ્રથમ માહિતી અહેવાલ તરીકે ગણતાં પોલીસ સ્ટેશનમાં કેસ નોંધવો અને તેની તપાસ કરવી".

૨૭. આ અદાલતે હલ્લુ અને અન્ય વિ. મધ્ય પ્રદેશ રાજ્ય ૧૯૭૪ (૪) એસ.સી.સી. ૩૦૦ ના કેસમાં સંહિતાની કલમ ૧૫૪ ના સંદર્ભમાં એવો નિર્ધાર કર્યો હતો (ફકરો ૭) કે સંહિતાની કલમ ૧૫૪ એ તેવી આવશ્યકતા રાખતી નથી કે અહેવાલ એવો વ્યક્તિ આપે જેણે અહેવાલિત ઘટનાનું વ્યક્તિગત જ્ઞાન ધરાવતું હોવું જોઈએ. વધુમાં એવો પણ નિર્ધાર કરવામાં આવ્યો હતો કે ઉક્ત કલમ પોલીસ સ્ટેશનના પ્રભારી અધિકારીને આપવામાં આવેલી, સંજ્ઞેય ગુનાના કૃત્ય સાથે સંબંધિત માહિતી વિશે કહે છે.

૨૮. શ્રી રાવલે રાજિન્દર સિંહ કટોચ વિ. ચંદીગઢ એડમિનિસ્ટ્રેશન અને અન્ય, ૨૦૦૭ (૧૦) એસસીસી ૬૯ ના કેસમાં આ અદાલતના ચુકાદાના પરા ૮ પર આધાર મૂક્યો, જેમાં આ અદાલતે નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:-

૮.જોકે પોલીસ સ્ટેશનના ઇન્ચાર્જ અધિકારી ઉપર ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૫૪ મુજબ પ્રથમ માહિતી અહેવાલ નોંધવાની કાનૂની ફરજ છે, જો તેમના

દ્વારા કરવામાં આવેલા આક્ષેપો એવો ગુનો ઉભો કરે છે કે જેની તપાસ સંબંધિત મેજિસ્ટ્રેટની કોઈ પરવાનગી મેળવ્યા વિના થઈ શકે, તો માત્ર એ હકીકતથી, તેમ છતાં, સક્ષમ અધિકારીનો, યોગ્ય પ્રકરણમાં, પ્રાથમિક તપાસ કરવાનો અધિકાર હરી જતો નથી, જેથી તે જાણી શકાય કે નોંધાવવા માંગવામાં આવેલ પ્રથમ માહિતી અહેવાલમાં કોઈ સાર છે કે નહીં. વર્તમાન પ્રકરણમાં, સત્તાધિકારીઓએ આ બાબતમાં તપાસ કરી હતી. હકીકતમાં, વડી અદાલત દ્વારા આપવામાં આવેલ નિર્દેશોના અનુસંધાને, પોલીસ અધિક્ષકે સ્વયં આ બાબતમાં તપાસ કરી હતી અને અરજદારની ફરિયાદમાં જણાવાયેલ સત્યતા પડોશીઓ પાસેથી જાણવા માટે સ્થળની મુલાકાત લીધી હતી. એવું જાણવા મળ્યું કે અપીલકર્તા દ્વારા કરવામાં આવેલી ફરિયાદ ખોટી હતી અને તે મકાનના પ્રથમ માળનો ગેરકાયદેસર કબજો મેળવવા માટેના ગુપ્ત હેતુથી દાખલ કરવામાં આવી હતી.

૨૯. રાજિન્દર સિંહના મામલામાં ચુકાદાના પરિછેદ ૧૧ માં આ અદાલતના રમેશ કુમારી (ઉપરોક્ત) કેસના નિર્ણયનો ઉલ્લેખ કરતાં, નીચે મુજબ નોંધવામાં આવ્યું છે:–

૧૧. અમે આ અદાલતના રમેશ કુમારી વિ. રાજ્ય (દિલ્હીનું રાષ્ટ્રીય રાજધાની પ્રદેશ) ના નિર્ણયથી અજાણ નથી, જેમાં પોલીસ અધિકારી પર આવી કાનૂની ફરજ હોવાનું માનવામાં આવ્યું છે. પરંતુ, જેમ ઉપર દર્શાવ્યું છે, યોગ્ય કેસમાં પોલીસ અધિકારીઓ પર પ્રાથમિક તપાસ કરવાની પણ ફરજ રહે છે, જેથી કરવામાં આવેલા આક્ષેપોમાં કોઈ તત્ત્વ છે કે નહીં તે જાણી શકાય.

૩૦. વધુમાં એવી રજૂઆત કરવામાં આવે છે કે ઉપરોક્ત અવલોકનો કાયદાના સ્થાપિત સિદ્ધાંતોને તથા વિશેષ કરીને આ અદાલતના ત્રણ ન્યાયાધીશોની પીઠના એલેક પડમસી અને અન્ય (ઉપરોક્ત) ના નિર્ણયને સમવર્તી રીતે અનુરૂપ છે.

૩૧. કાનૂની જોગવાઈઓના સંદર્ભમાં, ભારત સંઘ તરફથી હાજર વિદ્વાન વકીલે આ અદાલતનું ધ્યાન આ અદાલતના સુપરિન્ટેન્ડન્ટ ઑફ પોલીસ, સી.બી.આઈ. એન્ડ અદર્સ વિ. તપન કુમાર સિંહ એ.આઈ.આર. ૨૦૦૩ એસ.સી. ૪૧૪૦, પાનું ૪૧૪૫ પરના પરિચ્છેદ ૨૦માં આપેલા નિર્ણય તરફ નીચે મુજબ દોર્યું:-

આ બાબત સુસ્થાપિત છે કે પ્રથમ માહિતી અહેવાલ કોઈ વિશ્વકોશ નથી, જેમાં અહેવાલિત ગુનાને સંબંધિત તમામ હકીકતો અને વિગતો અનિવાર્ય રીતે દર્શાવેલ હોવી જ જોઈએ. કોઈ માહિતીદાતા ગુનાના આચરણ અંગે અહેવાલ નોંધાવી શકે છે, ભલે તેને પીડિતનું નામ કે તેના હુમલાખોરનું નામ જાણીતું ન હોય. ઘટના કેવી રીતે બની તે બાબત પણ તેને જાણીતું ન હોઈ શકે. પ્રથમ માહિતીદાતા અનિવાર્ય રીતે પ્રત્યક્ષદર્શી સાક્ષી હોવો જરૂરી નથી જેથી તે થયેલા ગુનાના તમામ પાસાઓ અત્યંત વિગતવાર રીતે રજૂ કરી શકે. મહત્વની બાબત એ છે કે આપવામાં આવેલી માહિતીથી સંજ્ઞેય ગુનાના આચરણનો ખુલાસો થવો જોઈએ અને આવી રીતે નોંધાવેલી માહિતી પોલીસ અધિકારીને સંજ્ઞેય ગુનો થયાનો સંદેહ કરવા માટે આધાર પૂરો પાડે તેવી હોવી જોઈએ. આ તબક્કે એટલું પૂરતું છે કે પોલીસ અધિકારી આપવામાં આવેલી માહિતીના આધારે સંજ્ઞેય ગુનો થયાનો

સંદેહ કરે; તેને અનિવાર્ય રીતે આ બાબતે ખાતરી થયેલી હોવી કે સંતોષ પામેલો હોવો જરૂરી નથી કે સંજ્ઞેય ગુનો થયો જ છે. પ્રાપ્ત માહિતીના આધારે જો તેને સંદેહ કરવાના કારણો હોય કે સંજ્ઞેય ગુનો થયો હોઈ શકે છે, તો તે માહિતી નોંધવા અને તપાસ કરવા માટે બંધાયેલ છે. આ તબક્કે માહિતીની સત્યતા વિશે પોતાને સંતોષ પામવો પણ તેના માટે જરૂરી નથી. સંપૂર્ણ તપાસ પછી જ તે માહિતી સત્ય છે કે નહીં તે અંગે અહેવાલ આપી શકશે. તેવી જ રીતે, માહિતીમાં તમામ વિગતો ઉપલબ્ધ ન હોય તો પણ તેને તપાસ દરમ્યાન તે વિગતો શોધી કાઢવી અને તમામ આવશ્યક પુરાવા એકત્રિત કરવા જોઈએ. સંજ્ઞેય ગુનાના આચરણનો ખુલાસો કરતી આપવામાં આવેલી માહિતી માત્ર તમામ આવશ્યક પુરાવા એકત્રિત કરવા અને ત્યારબાદ કાયદા અનુસાર કાર્યવાહી કરવા હેતુથી તપાસની પ્રક્રિયાને ગતિમાં મૂકે છે. સાચી કસોટી એ છે કે આપવામાં આવેલી માહિતી ગુનાના આચરણ અંગે એવો સંદેહ કરવા માટે કારણ પૂરું પાડે છે કે નહીં, જેના સંબંધમાં સંબંધી પોલીસ અધિકારીને સંહિતાની કલમ ૧૫૬ હેઠળ તપાસ કરવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત છે. જો એવું હોય, તો તેની પાસે માહિતી નોંધવા અને કેસની તપાસ પોતે કરવા અથવા તપાસ કરવા માટે કોઈ અન્ય સક્ષમ અધિકારીને નિયુક્ત કરવા સિવાય કોઈ વિકલ્પ રહેતો નથી. અહેવાલ સત્ય છે કે નહીં, તેમાં ઘટના બનવાની રીત અંગે સંપૂર્ણ વિગતો દર્શાવવામાં આવી છે કે નહીં, આરોપીનું નામ દર્શાવવામાં આવ્યું છે કે નહીં, અને આક્ષેપોને સમર્થન આપવા પૂરતા પુરાવા છે કે નહીં — આ બધી બાબતો એ પ્રશ્નના વિચારથી પર છે કે અહેવાલ સંજ્ઞેય ગુનાના આચરણનો ખુલાસો કરે છે કે નહીં. આ બાબતો

સંબંધિત સંપૂર્ણ વિગતો માહિતીમાં આપવામાં આવી ન હોય તો પણ, જો તપાસ અધિકારી માટે તે શક્ય હોય, તો કેસની તપાસ કરીને સાચી હકીકતો શોધી કાઢવાની તેની ફરજમાંથી તે મુક્ત થતો નથી.

૩૨. આ અદાલતે રમેશ કુમારી (ઉપરોક્ત) ના મામલામાં પોતાના નિર્ણયમાં પરિચ્છેદ ૩, ૪ અને ૫ માં નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું છે :-

"૩. શ્રી વિકાસ સિંહ, વિદ્વાન એડિશનલ સોલિસિટર જનરલ, પ્રારંભે, પ્રતિવાદી દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલ પ્રતિ-સોગંદનામા તરફ અમારું ધ્યાન દોરે છે અને રજૂ કરે છે કે વડી અદાલતના ઉપરોક્ત અવલોકનના અનુસંધાને પ્રતિવાદીએ તપાસ હાથ ધરી હતી અને જાણવા મળ્યું હતું કે કોઈ ખરેખરનો કેસ સ્થાપિત થયો નહોતો. અમે આ રજૂઆતથી વિશ્વસ્ત નથી, કારણ કે અપીલકર્તાની એકમાત્ર ફરિયાદ એ છે કે ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ ૧૫૪(૧) ની ફરજિયાત જોગવાઈઓ મુજબ કોઈ કેસ નોંધવામાં આવ્યો નથી. માહિતીની ખરાઈ કે અન્યથા અંગેનો વિચાર કેસ નોંધાયા પછી જ કરી શકાય. માહિતીની ખરાઈ અથવા વિશ્વસનીયતા કેસની નોંધણી માટે પૂર્વશરત નથી. અમારો આ વિષય પર સ્પષ્ટ મત પણ છે કે વડી અદાલતે માત્ર અવમાનના અરજી બાકી હતી અને અપીલકર્તા પાસે વૈકલ્પિક ઉપાય હતો તે આધાર પર અરજી ફગાવીને કાયદામાં ભૂલ કરી હતી. વૈકલ્પિક ઉપાયનો આધાર કે અવમાનના અરજી બાકી હોવી, જ્યારે કોઈ નાગરિક કોઈ પોલીસ અધિકારી વિરુદ્ધ સંજ્ઞેય ગુનાની ફરિયાદ કરે ત્યારે કેસ નોંધવામાં ન આવે તે માટે કાયદામાં કોઈ પ્રતિસ્થાન બની શકતું નથી.

૪. નાગરિક દ્વારા સંહિતાની કલમ ૧૫૪ હેઠળ સંજ્ઞેય ગુનાની ફરિયાદ કરવામાં આવે ત્યારે પોલીસ અધિકારી દ્વારા કેસનું ફરજીયાત નોંધણી કરવું પડે છે, આ મુદ્દો હવે વધુ વિવાદાસ્પદ રહેલો નથી. કાનૂની મુદ્દાને આ અદાલતે સ્ટેટ ઑફ હરિયાણા વિ. ભજન લાલ કેસમાં નિશ્ચિત કરી દીધો છે. સંહિતાની કલમ ૧૫૪ના ફરજીયાત સ્વરૂપનો સમગ્ર વ્યાપ અને તેની જટિલતાઓની તપાસ કર્યા બાદ આ અદાલતે ચુકાદાના પરિછેદ ૩૧ અને ૩૨માં નીચે મુજબનું નિષ્કર્ષ નોંધ્યું છે: (એસ.સી.સી. પૃ. ૩૫૪–૫૫)

૩૧. સંહિતાની કલમ ૧૫૪(૧) ના આદેશનું પાલન કરતાં, સંજ્ઞાનપાત્ર ગુનો જાહેર કરતી માહિતીના આધારે ગુનો અથવા કેસની નોંધણીના તબક્કે, સંબંધિત પોલીસ અધિકારી, માહિતી આપનાર દ્વારા અપાયેલી માહિતી વિશ્વસનીય અને પ્રામાણિક છે કે નહીં તે અંગે તપાસ આરંભી શકતો નથી અને માહિતી વિશ્વસનીય અથવા ભરોસાપાત્ર નથી તે આધારે કેસ નોંધવાનો ઇનકાર કરી શકતો નથી. બીજી તરફ, પોલીસ સ્ટેશનનો ઇન્ચાર્જ અધિકારી, સંહિતાની કલમ ૧૫૭ ના ઉપબંધને આધીન રહીને, જો તેને એવો સંદેહ થવાનો કારણ હોય કે એવો ગુનો કરવામાં આવ્યો છે જેની તપાસ કરવા માટે તે સંહિતાની કલમ ૧૫૬ હેઠળ સશક્ત છે, તો તે કાયદેસર રીતે કેસ નોંધવા અને ત્યારબાદ તપાસ આગળ વધારવા બાધ્ય છે. (કારણ કે આ ચુકાદાના અનુવર્તી ભાગમાં અમે સંહિતાની કલમો ૧૫૬ અને ૧૫૭ ના વ્યાપક્ષેત્રમાં સંજ્ઞાનપાત્ર ગુનાની તપાસના ક્ષેત્રમાં પોલીસ અધિકારીની સત્તા અંગે વિગતવાર ચર્ચા કરવાનો પ્રસ્તાવ રાખ્યો છે, તેથી વર્તમાન સંદર્ભમાં અમે તે કલમો અંગે વિસ્તૃત રીતે ચર્ચા

કરવાનો પ્રસ્તાવ રાખતા નથી.) જો પોલીસ સ્ટેશનનો ઈન્ચાર્જ અધિકારી, તેને સોંપાયેલ અધિકારક્ષેત્રનો ઉપયોગ કરવા અને અહેવાલ કરવામાં આવેલ સંજ્ઞાનપાત્ર ગુનાની માહિતીના આધારે કેસ નોંધવાનો ઈનકાર કરે અને તે દ્વારા તેના પર મૂકવામાં આવેલ કાયદેસર ફરજનો ભંગ કરે, તો આવા ઈનકારથી પીડિત વ્યક્તિ, માહિતીનો સાર લેખિતમાં અને ટપાલ દ્વારા સંબંધિત પોલીસ અધીક્ષકને મોકલી શકે છે; અને જો પોલીસ અધીક્ષકને સંતોષ થાય કે તેને મોકલવામાં આવેલી માહિતી સંજ્ઞાનપાત્ર ગુનો જાહેર કરે છે, તો તેણે સ્વયં કેસની તપાસ કરવી અથવા સંહિતાની કલમ ૧૫૪ ની ઉપકલમ (૩) માં નિર્ધારિત રીત મુજબ તેના અધિનસ્ત કોઈપણ પોલીસ અધિકારી દ્વારા તપાસ કરાવવાનો નિર્દેશ આપવો જોઈએ.

૩૨. નોંધનીય છે કે સંહિતાની કલમ ૧૫૪(૧) માં વિધાનમંડળે પોતાની સામૂહિક બુદ્ધિપ્રમાણે ખૂબ જ કાળજીપૂર્વક અને સાવચેતીથી 'માહિતી' શબ્દપ્રયોગનો ઉપયોગ કર્યો છે, તેને સંહિતાની કલમ ૪૧(૧)(એ) અથવા (જી) ની જેમ વિશેષિત કર્યો નથી, જેમાં 'વાજબી ફરિયાદ' અને 'વિશ્વસનીય માહિતી' જેવા શબ્દપ્રયોગો વપરાયા છે. સ્પષ્ટ છે કે સંહિતાની કલમ ૪૧(૧) (એ) અને (જી) થી ભિન્ન રીતે કલમ ૧૫૪(૧) માં 'માહિતી' શબ્દને અવિશેષિત રાખવાનો હેતુ કદાચ એ હોઈ શકે કે પોલીસ અધિકારીએ સંજ્ઞેય ગુનાના આચરણ સાથે સંબંધિત માહિતીનો હેવાલ નોંધવામાં અને તેના આધારે ગુનો નોંધવામાં એ કારણસર ઈનકાર ન કરવો જોઈએ કે તે માહિતીની વાજબીતાથી અથવા વિશ્વસનીયતાથી સંતોષ પામ્યો નથી. અન્ય શબ્દોમાં

કહીએ તો, ઉક્ત માહિતીની 'વાજબીતાની' અથવા 'વિશ્વસનીયતાની' હાજરી ગુનો નોંધવા માટેની પૂર્વશરત નથી. વર્તમાન કલમ ૧૫૪ ની તુલના અગાઉની સંહિતાઓની સંબંધિત જોગવાઈઓ સાથે કરવામાં આવે તો તે દર્શાવે છે કે વિધાનમંડળે જ્ઞાતપણે માત્ર 'માહિતી' શબ્દનો જ ઉપયોગ કરવો યોગ્ય માન્યો હતો અને તે શબ્દને વિશેષિત કર્યો નહોતો. ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતા, ૧૮૬૧ (અધિનિયમ ૨૫ નો ૧૮૬૧), ની કલમ ૧૩૯, જે ભારતીય વિધાન પરિષદ દ્વારા પસાર કરવામાં આવી હતી, તેમાં એવી જોગવાઈ હતી કે પોલીસ સ્ટેશનના પ્રભારી અધિકારી સમક્ષ રજૂ થયેલી 'દરેક ફરિયાદ અથવા માહિતી'ને લેખિત રૂપમાં ઉતારવી જોઈએ; ત્યારબાદ આ જોગવાઈમાં ૧૮૭૨ ની સંહિતા (અધિનિયમ ૧૦ નો ૧૮૭૨) ની કલમ ૧૧૨ દ્વારા ફેરફાર કરવામાં આવ્યો અને ત્યારપછી તે જોગવાઈ એવી રીતે વાંચાતી થઈ કે પોલીસ સ્ટેશનના પ્રભારી અધિકારી સમક્ષ રજૂ થયેલી 'દરેક ફરિયાદ' લેખિતમાં ઉતારવામાં આવશે. અગાઉની ૧૮૬૧ અને ૧૮૭૨ ની બન્ને સંહિતાઓમાં આવેલો 'ફરિયાદ' શબ્દ કાઢી નાખવામાં આવ્યો અને તેના સ્થાને ૧૮૮૨ અને ૧૮૯૮ ની સંહિતાઓમાં 'માહિતી' શબ્દ વપરાયો, જે શબ્દ હવે વર્તમાન ૧૯૭૩ ની સંહિતા (અધિનિયમ ૨ નો ૧૯૭૪) ની કલમો ૧૫૪, ૧૫૫, ૧૫૭ અને ૧૯૦(સી) માં વપરાય છે. તમામ સંહિતાઓના સમૂહવાચક વાચનથી સ્પષ્ટ થાય છે કે પ્રથમ માહિતી અહેવાલ નોંધવા માટેની અનિવાર્ય શરત એ છે કે માહિતી હોવી જ જોઈએ અને તે માહિતીમાંથી સંજ્ઞેય ગુનો પ્રગટ થવો જોઈએ."

૩૩. અંતે, આ અદાલતે રમેશ કુમારી (ઉપરોક્ત) માં ફકરા ૩૩ માં નીચે મુજબ જણાવ્યું હતું :-

૩૩. તેથી, સ્પષ્ટપણે એ નિર્વિવાદ છે કે જો સંહિતાની કલમ ૧૫૪(૧) ની આવશ્યકતાઓ પૂર્ણ કરતી, સંજ્ઞેય ગુનો જાહેર કરતી કોઈ માહિતી પોલીસ સ્ટેશનના પ્રભારી અધિકારી સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવે, તો જણાવેલ પોલીસ અધિકારી પાસે નિર્ધારિત નમૂનામાં તેની સારવસ્તુ નોંધવા સિવાય, અર્થાત્ આવી માહિતીના આધારે ગુનો નોંધવા સિવાય, અન્ય કોઈ વિકલ્પ રહેતો નથી.

૩૪. ઉપર ઉદ્ધૃત મુજબ આ અદાલતે પરિચ્છેદ ૩૧, ૩૨ અને ૩૩ માં વ્યક્ત કરેલા મતો કોઈપણ પ્રકારની શંકાને અવકાશ આપતા નથી કે સંહિતાની કલમ ૧૫૪ ની જોગવાઈ ફરજિયાત છે અને સંબંધિત અધિકારી એવો માહિતીના આધાર પર, જે સંજ્ઞેય ગુનો જાહેર કરે છે, કેસ નોંધવા માટે ફરજબદ્ધ છે.

૩૫. રમેશ કુમારી (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં, આ અદાલતે એવો નિર્ધાર કર્યો છે કે સ્ટેટ ઓફ હરિયાણા એન્ડ અધર્સ વિ. ભજન લાલ એન્ડ અધર્સ ૧૯૯૨ સપ્લ. (૧) એસીઈસી ૩૩૫ ના કેસમાં આ અદાલતે વ્યક્ત કરેલા અભિપ્રાયો કોઈ શંકાને અવકાશ રાખતા નથી કે સંહિતાની કલમ ૧૫૪ ની જોગવાઈ અનિવાર્ય છે અને સંબંધિત અધિકારી એવો સંજ્ઞેય ગુનો પ્રગટ કરતી માહિતીના આધારે કેસ નોંધવા માટે ફરજિયાત રીતે બંધાયેલ છે.

૩૬. શ્રી રાવલે પોતાની દલીલો પૂર્ણ કરતાં પુનરાવર્તન કર્યું કે સંહિતાની કલમ ૧૫૪ મુજબ સંબંધિત અધિકારી માટે ઓળખપાત્ર ગુનો સહિત આવી માહિતીના આધારે કેસ નોંધવો ફરજિયાત છે. ભારત સંઘના જણાવ્યા મુજબ, આ બાબતમાં

પોલીસ અધિકારીને કોઈ વિવેકાધિકાર નથી અને આ ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૫૪ ઘડવા પાછળ રહેલી વિધાનમંડળની મન્સા અનુસાર છે.

૩૭. શ્રી રત્નાકર દાસ, ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલે, ભારત સંઘ તરફથી શ્રી રાવલે રજૂ કરેલા દલીલોને સ્વીકારી અને રજૂ કર્યું કે કલમ ૧૫૪ માં આવેલો 'શલ' શબ્દ પોલીસને એ ફરજિયાત બનાવે છે કે સંજ્ઞેય ગુનાના આચરણ અંગેની માહિતી સામાન્ય રીતે "ફર્સ્ટ ઈન્ફોર્મેશન રિપોર્ટ" તરીકે ઓળખાતી તેવી પોથીમાં નિર્ધારિત સ્વરૂપે દાખલ કરે. તે તબક્કે, પોલીસ માહિતીની સત્યતા કે અસત્યતા અંગેના પ્રશ્નમાં જઈ શકતી નથી અને વ્યાપક તપાસ કરી શકતી નથી.

૩૮. શ્રી દાસ દ્વારા એ પણ રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું કે 'માહિતી' શબ્દને વિશ્વસનીય માહિતી તરીકે વિશેષિત કરવામાં આવેલો નથી. તેને અત્યંત તાત્કાલિકતા સાથે નોંધવામાં આવવી જોઈએ અને જો તેની નોંધ કોઈપણ પ્રકારની પ્રાથમિક તપાસ પર આધારિત કરવામાં આવે, તો ફરિયાદ પક્ષને અનુકૂળ એવા વિગતો અને પરિસ્થિતિઓ, જે અગાઉની માહિતીમાં કદાચ ઉપલબ્ધ ન હોય, તેમાં સમાવેશ કરવાની ભારે પ્રલોભન રહે. તે જ રીતે, જો પોલીસને એફ.આઈ.આર.ની નોંધણી પહેલાં પ્રાથમિક તપાસ કરવાની સત્તા આપવામાં આવે, તો તે દુરાચારીને લાભકારી બની શકે, કારણ કે સમય પસાર થવાથી પુરાવા લુપ્ત થઈ જાય અથવા નષ્ટ થઈ જાય અને તેથી ગુનાના ભોગ બનેલા પીડિતને ન્યાયથી વંચિત રાખવામાં આવે.

૩૯. શ્રી દાસે ઉદાહરણ આપ્યું કે, વધૂને સળગાવી દેવાના એક પ્રકરણમાં, જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ એવી ફરીયાદ કરે કે તેની દીકરીના પતિ અને સાસરિયાઓએ તેના ઉપર કેરોસીન રેડી તેને આગ લગાવી દીધી છે અને મૃતદેહના દાહસંસ્કારની તૈયારીઓ કરવામાં આવી રહી છે, ત્યારે એવા કેસમાં, જો પોલીસ તાત્કાલિક એફ.આઈ.આર. નોંધવા માટે જરૂરી પગલાં લેવાની બદલે, સત્યતા નિશ્ચિત કરવા માટે પ્રાથમિક તપાસ કરવી જરૂરી છે એવો બહાનો લઈને, મૃતદેહ તથા સળગેલા કપડાં વગેરે જપ્ત કરવા સ્થળ પર જાય, તો તે વચ્ચેના અવકાશ દરમ્યાન ગુનેગારોને કાયદેસર સજા સુધી પહોંચાડવા માટે કોઈ પુરાવો ઉપલબ્ધ રહેશે નહીં. અહીં ઉલ્લેખ કરવો જરૂરી છે કે સંહિતા હેઠળ જપ્તી કરવાની સત્તા પોલીસને તપાસની પ્રક્રિયા દરમ્યાન આપવામાં આવી છે, પૂછપરછ દરમ્યાન નહીં. તેથી, પોલીસ જો આરોપીઓ સાથે સાંઠગાંઠમાં હોય, તો પુરાવાનું લોપ થાય તે હેતુથી તેઓને મૃતદેહનો દાહસંસ્કાર કરવાની મંજૂરી આપી શકે.

૪૦. શ્રી દાસ દ્બારા વધુમાં રજૂ કરવામાં આવ્યું છે કે આજકાલ અટકાયત દરમિયાનની હિંસા વધી રહી છે. ભાગલપુર અંધકરણ કેસની ભયાનકતા અને ઉત્તર પ્રદેશના માયા ત્યાગી કેસ આજે પણ લોકોના મનમાં છે. એવી ફરિયાદ કરવામાં આવે છે કે ગુનાઓ કરનાર પોતાના જ સાથીદારો સામે પોલીસ કાર્યવાહી કરતી નથી. બહુ વખત અદાલત હસ્તક્ષેપ કરે છે અને ત્યારે જ અન્યાય પામેલ વ્યક્તિને ન્યાય મળે છે. આવા કેસોમાં જો પોલીસને પ્રાથમિક તપાસ હાથ ધરવાની સત્તા આપવામાં આવે, તો ગુનેગારને પુરાવા બનાવટી રીતે ઊભા કરવાનો અવકાશ મળશે અને અંતે પોલીસ આ કારણસર એફ.આઈ.આર.ની

નોંધણીનો ઇનકાર કરશે કે પ્રાથમિક તપાસમાં આવો કોઈ ગુનો થયો હોવાનું જ બહાર આવતું નથી.

૪૧. ભારત સંઘ અને યુ.પી. રાજ્યની તરફથી રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું કે સંહિતામાં, જયારે સંજ્ઞેય ગુનાના કમિશન અંગેનો અહેવાલ કરવામાં આવે ત્યારે એફ.આઈ.આર. નોંધતા પહેલાં કોઈપણ 'પ્રાથમિક તપાસ' કરવા માટે કોઈ જોગવાઈ સામેલ કરવાનો કાયદામંડળનો ક્યારેય આશય ન હતો. આ મુદ્દા સંબંધિત વિશિષ્ટ પ્રશ્ન અગાઉ કોઈપણ સમયે આ અદાલત સમક્ષ ક્યારેય ઉઠાવવામાં આવ્યો નહોતો કે સામાન્ય નિયમ તરીકે પોલીસએ એફ.આઈ.આર. નોંધતા પહેલાં પ્રાથમિક તપાસ કરવી જોઈએ અને તપાસમાં આગળના પગલાં લેવા જોઈએ કે નહીં. માત્ર બે કેસોમાં, ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમ હેઠળના એવા ગુનાના સંદર્ભમાં, જેની તપાસ સેન્ટ્રલ બ્યુરો ઓફ ઇન્વેસ્ટિગેશન (સી.બી.આઈ.) દ્વારા થવાની હતી, આ અદાલતે તે કેસોના વિશિષ્ટ તથ્યો અને પરિસ્થિતિઓનું ધ્યાન લઈને એવી નોંધ કરી હતી કે જ્યાં જાહેર સેવક પર ગંભીર દુરાચારમાં આવતી બેઈમાનીની કૃત્યોનો આક્ષેપ કરવામાં આવે, ત્યાં એફ.આઈ.આર.ની નોંધણી પહેલાં યોગ્ય પ્રકારની કેટલીક પ્રાથમિક તપાસ થવી જોઈએ. બીજા એક કેસમાં, જેમાં ભાઈઓ વચ્ચેની મિલકત સંબંધિત વિવાદ સામેલ હતો, આ અદાલતે તે કેસના વિશિષ્ટ તથ્યોમાં એવી નોંધ કરી હતી કે સંહિતાની કલમ ૧૫૪ મુજબ પોલીસ સ્ટેશનના ઇન્ચાર્જ અધિકારી ઉપર પ્રથમ માહિતી અહેવાલ નોંધવાની કાનૂની ફરજ હોવા છતાં, જો આક્ષેપો એવા ગુનાને જન્મ આપે છે જેની તપાસ મજિસ્ટ્રેટની પરવાનગી મેળવ્યા વિના થઈ શકે, તો

પણ તેનાથી સક્ષમ અધિકારીનો એવો અધિકાર છીનવાઈ જતો નથી કે તે આપેલા કેસમાં એફ.આઈ.આર. નોંધાવવાની માગ કરવામાં આવી છે તેમાં કોઈ તત્ત્વ છે કે નહીં તે જાણવા માટે પ્રાથમિક તપાસ કરી શકે.

૪૨. તેમના અનુસાર, ઉક્ત મામલામાં અપીલકર્તાની ફરિયાદ એવી હતી કે તેમની તે અહેવાલ, જેમાં સંજ્ઞેય ગુનાના આચરણનો ખુલાસો થતો હતો, તેને સંબંધિત પોલીસ દ્વારા એફ.આઈ.આર. તરીકે ગણવામાં આવ્યો નહોતો. પ્રશ્ન એવો નહોતો, અને ન તો આ બાબતે કોઈ દલીલ રજૂ કરવામાં આવી હતી કે સંહિતાની કલમ ૧૫૪ હેઠળ જેમ જોગવાઈ કરવામાં આવી છે તેમ એફ.આઈ.આર.ની નોંધણી પહેલાં કોઈ પ્રકારની પ્રાથમિક તપાસ થવી જોઈએ કે નહીં. આવી પરિસ્થિતિમાં, આ અદાલતનું આ અવલોકન કે તે યોગ્ય અધિકારીના આપેલ મામલામાં પ્રાથમિક તપાસ કરવાની હકને દૂર કરતું નથી, તે માત્ર પસારતાં કરાયેલું અવલોકન જ છે.

૪૩. શ્રી દાસના જણાવ્યા મુજબ, એફ.આઈ.આર.ની નોંધણી બાબતની કાયદાકીય જોગવાઈ અત્યંત સ્પષ્ટ છે અને જ્યારે પણ સંજ્ઞેય ગુનાને સંબંધિત માહિતી પોલીસને પ્રાપ્ત થાય, ત્યારે તે સ્થિતિમાં પોલીસ પાસે એફ.આઈ.આર. નોંધવાની સિવાય કોઈ વિકલ્પ રહેતો નથી.

૪૪. બીજી તરફ મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય તરફથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી શેખર નાફડે એ ભારત સંઘે લીધેલા અભિપ્રાયથી ભિન્ન અભિપ્રાય રજૂ કર્યો છે અને રજૂઆત કરી છે કે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૫૪ હેઠળ પ્રથમ માહિતી અહેવાલ નોંધતા પહેલાં, ઓળખપાત્ર ગુનો થયાનો પ્રાથમિક દૃષ્ટિએ

કેસ બને છે કે નહીં તે નિશ્ચિત કરવા માટે સ્ટેશન હાઉસ ઓફિસર માટે પ્રાથમિક તપાસ કરવી ખુલ્લી છે.

૪૫. શ્રી નાફડે એ ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૫૪ ની વૈધાનિક યોજનાનું સર્વાંગી રીતે સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે. તેમના કહેવા મુજબ, કલમો ૪૧, ૫૭ ૧૫૪(૩) ૧૫૬(૧) અને ૧૫૬(૩), ૧૫૭, ૧૬૭, ૧૯૦ અને ૨૦૨ ગુનાઓની તપાસ સંબંધિત વૈધાનિક યોજનાનો અભિન્ન ભાગ છે. આ જોગવાઈઓ સ્પષ્ટપણે એવો અભિપ્રાય દર્શાવે છે કે પોલીસ અધિકારી ઉપરોક્ત જોગવાઈઓ હેઠળની સત્તાઓનો ઉપયોગ કરી શકે છે, જો તે પ્રથમદર્શી રીતે સંતુષ્ટ હોય કે એવો વિશ્વાસ કરવા માટે વાજબી આધાર છે કે આરોપીએ સંજ્ઞેય ગુનાનું આચરણ કર્યું છે.

૪૬. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૫૪ તપાસ સંબંધિત વૈધાનિક જોગવાઈઓની એક સાંકળનો ભાગ બને છે, અને તેથી, એ અનુસરવું જ જોઈએ કે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમો ૪૧, ૧૫૭, ૧૬૭ વગેરેની જોગવાઈઓનો ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૫૪ના અર્થઘટન પર પ્રભાવ પડે છે. જણાવેલ ચુકાદાઓએ ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૫૪નું અર્થઘટન સંપૂર્ણપણે શાબ્દિક અર્થઘટનની કસોટીના આધારે કર્યું છે અને એમ કરતાં, વૈધાનિક અર્થઘટનની અન્ય મહત્વપૂર્ણ કસોટીઓ, જેમ કે કોઈ અધિનિયમને સમગ્રરૂપે વાંચવું જોઈએ અને અધિનિયમની કોઈ જોગવાઈને અન્ય જોગવાઈઓથી અલગ રાખીને વિચારવી અને તેનું અર્થઘટન કરવું ન જોઈએ, હેતુલક્ષી રચનાનો નિયમ વગેરે, નજરચૂકી ગયા છે. તેમણે નીચેના કેસોનો

ઉલ્લેખ કર્યો હતો – તારાચંદ અને અન્ય વિ. હરિયાણા રાજ્ય ૧૯૭૧ (૨) એસ.સી.સી. ૫૭૯, સંદીપ રામમિલન શુક્લા વિ. મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય અને અન્ય ૨૦૦૯ (૧) એમ.એચ્.એલ્.જે. ૯૭, સાકિરી વસુ વિ. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય અને અન્ય ૨૦૦૮ (૨) એસ.સી.સી. ૪૦૯, નસર અલી વિ. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય ૧૯૫૭ એસ.સી.આર. ૬૫૭, ભારત સંઘ અને અન્ય વિ. ડબ્લ્યુ.એન્. ચઢ્ઢા ૧૯૯૩ (સપ્લ્.) ૪ એસ.સી.સી. ૨૬૦, પશ્ચિમ બંગાળ રાજ્ય વિ. એસ.એન્. બસાક ૧૯૬૩ (૨) એસ.સી.આર. ૫૨.

૪૭. શ્રી નફાડેએ રજૂ કર્યું કે ડૉક્ટરોની તરફથી થયેલી તબીબી બેદરકારી સંબંધિત આક્ષેપોના મામલામાં, આ અદાલતે સ્પષ્ટપણે નિર્ધારિત કર્યું છે કે માત્ર ફરિયાદમાં કરાયેલા આક્ષેપોના આધારે કોઈ તબીબી વ્યાવસાયિક સામે ફોજદારી કાર્યવાહી કરવી જોઈએ નહીં. બેદરકારી સંબંધિત આક્ષેપોની સખોલ તપાસ થવી જોઈએ અને તે માટે એફ.આઈ.આર. નોંધતાં પહેલાં અથવા તપાસ આરંભ કરતાં પહેલાં પ્રાથમિક તપાસ આવશ્યક હોવી અનિવાર્ય રીતે અનુમાનિત થાય છે. તેમણે સ્ટેટ ઑફ એમ.પી. વિ. સંતોષ કુમાર ૨૦૦૬ (૬) એસ.સી.સી. ૧ અને ડૉ. સુરેશ ગુપ્તા વિ. ગવ્ટ. ઑફ એન.સી.ટી. ઑફ દિલ્હી એન્ડ અનધર ૨૦૦૪(૬) એસ.સી.સી. ૪૨૨ પર આધાર મૂક્યો.

૪૮. તેમણે વધુમાં રજૂ કર્યું કે એ જ સિદ્ધાંત વિવિધ વર્ગોના લોકો પર પણ લાગુ કરી શકાય છે. કલમનો શાબ્દિક અર્થઘટન એફ.આઈ.આર.ની નોંધણીને એક યાંત્રિક કૃત્ય સમાન બનાવી દેશે. એફ.આઈ.આર.ની નોંધણીના પરિણામે તેમાં આરોપી તરીકે નામ દર્શાવેલ વ્યક્તિ માટે ગંભીર પરિણામો ઊભા થાય છે.

તેનાથી તરત જ તેની પ્રતિષ્ઠાને હાનિ થાય છે, તેની સ્વતંત્રતામાં ઘટાડો થાય છે, માનસિક વ્યથા થાય છે, કલંક લાગે છે, વગેરે. યુક્તિસંગત રીતે એવું માનવું યોગ્ય છે કે વિધાનમંડળે એવો વિચાર કર્યો હોઈ શકે નહીં કે એસ.એચ.ઓ. તરફથી માત્ર એક યાંત્રિક કૃત્યથી આવા પરિણામો ઉપજવા જોઈએ.

૪૯. તેમણે રજૂ કર્યું કે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૫૪ હેઠળ એફ.આઈ.આર.ની નોંધણી કરવી એ પોલીસ અધિકારીનું એક વહીવટી કૃત્ય છે. રાય સાહિબ રામ જવાયા કપૂર અને અન્ય વિ. પંજાબ રાજ્ય ૧૯૫૫ (૨) એસ.સી.આર. ૨૨૫ ના મામલામાં, આ અદાલતે વહીવટી કાર્ય શું છે તે સમજાવ્યું છે અને એવું જણાવ્યું છે કે સામાન્ય રીતે કાર્યપાલક સત્તાનો અર્થ એ થાય છે કે વિધાનકારી/ન્યાયિક કાર્યોને અલગ કર્યા પછી જે શાસકીય કાર્યો બાકી રહે છે તે. દરેક વહીવટી કૃત્ય મનનો ઉપયોગ, તથ્યોની તપાસ અને ચકાસણીના આધારે જ હોવું જોઈએ. કોઈપણ વહીવટી કૃત્ય ક્યારેય યાંત્રિક હોઈ શકતું નથી. આ કાયદાના શાસનની આવશ્યકતા છે. દિલ્હી રાષ્ટ્રીય રાજધાની પ્રદેશ સરકારની ભ્રષ્ટાચાર વિરોધી શાખા રાજ્ય અને અન્ય વિ. ડૉ. આર. સી. આનંદ અને અન્ય ૨૦૦૪ (૪) એસ.ઈ.સી. ૬૧૫ ના પરિછેદ ૧૨ અને ૧૩ નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

૫૦. શ્રી નફાડેના જણાવ્યા મુજબ, આ ચુકાદાઓએ ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૫૪ પર અનુચ્છેદ ૨૧ના પ્રભાવનો વિચાર કર્યો નથી. મેનકા ગાંધી વિ. યુનિયન ઓફ ઈન્ડિયા એન્ડ અનધર ૧૯૭૮ (૧) એસ.સી.સી. ૨૪૮ થી પ્રારંભ કરીને અને તે પછી, આ અદાલતે ફોજદારી કાનૂન સંબંધિત અનેક

જોગવાઈઓ પર અનુચ્છેદ ૨૧નો અમલ કર્યો છે. આ અદાલતે એ પણ કહ્યું છે કે અનુચ્છેદ ૨૧માં સમાવાયેલ "કાનૂન" શબ્દપ્રયોગનો અર્થ અવશ્ય એવો કાનૂન થાય છે, જે વાજબી હોય અને માત્ર તેની વાજબીતા હોય કે ન હોય તેની પરવા કર્યા વિના કોઈ કાયદાકીય જોગવાઈ માત્ર ન હોય. અનુચ્છેદ ૨૧ના પ્રકાશમાં, ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૫૪ની જોગવાઈઓનું સંકુચિત અર્થઘટન એ રીતે કરવું જોઈએ કે એફ.આઈ.આર. નોંધતા પહેલાં સ્ટેશન હાઉસ ઓફિસરને પ્રથમદષ્ટ્યે એવી સંતોષપ્રાપ્તિ હોવી જોઈએ કે સંજ્ઞેય ગુનો બન્યો છે, કારણ કે એફ.આઈ.આર.ની નોંધણીથી આરોપી તરીકે નામ દર્શાવાયેલ વ્યક્તિ માટે ગંભીર પરિણામો ઊભાં થાય છે અને આ હેતુસર પ્રાથમિક તપાસની આવશ્યકતા કલમ ૧૫૪માં અનુમાનિત કરી શકાય અને કહી શકાય કે તે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૫૪ની જોગવાઈઓમાં અંગતરૂપે સમાયેલ છે. આ માટે મેનકા ગાંધી (ઉપરોક્ત) તથા એસ.એમ.ડી. કિરણ પાશા વિ. ગવર્નમેન્ટ ઓફ આંધ્ર પ્રદેશ એન્ડ અધર્સ ૧૯૯૦ (૧) એસ.સી.સી. ૩૨૮ પર નિર્ભરતા રાખવામાં આવી હતી.

૫૧. એ હકીકત કે કલમો ૧૫૪(૩), ૧૫૬(૩), ૧૯૦, ૨૦૨ વગેરેમાં, એફ.આઈ.આર. નોંધવા બાબતે એસ.એચ.ઓ. દ્વારા ઈનકાર કરવામાં આવે ત્યારે તેનાથી પીડિત વ્યક્તિ માટે ઉપાયો સ્પષ્ટપણે નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યા છે, તે સ્પષ્ટ દર્શાવે છે કે કાયદો એ વાતનું પરિકલ્પન કરે છે કે કેટલીક પરિસ્થિતિઓમાં એસ.એચ.ઓ. એફ.આઈ.આર. નોંધવાનું નકારવા સક્ષમ હોય શકે છે.

૫૨. એચ.એસ.ઓ.ને, આરોપો અસંગત છે અથવા અત્યંત અશક્યપ્રાય છે, પ્રેરિત છે વગેરે એવી તેની માન્યતા હોવા છતાં, એફ.આઈ.આર. નોંધાવવા ફરજ પાડવાથી, ફરિયાદમાં આરોપી તરીકે નામ દર્શાવાયેલ વ્યક્તિને ગંભીર હાનિ પહોંચશે અને આથી બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૧ હેઠળના તેના અધિકારોનું ઉલ્લંઘન થશે. આ અદાલતે અનુચ્છેદ ૨૧માં રહિત પૂર્વ–ઉલ્લંઘન સુરક્ષાની સંકલ્પનાને માન્યતા આપી છે. ઉક્ત ચુકાદાઓએ, શાબ્દિક અર્થઘટન પરીક્ષણ પર આધાર રાખતાં, કાયદાકીય અર્થઘટનનો તે નિયમ વિચારમાં લીધો નથી કે કેટલીક પરિસ્થિતિઓમાં "શેલ" અભિવ્યક્તિ જોગવાઈઓનો અનિવાર્ય સ્વભાવ દર્શાવતી નથી. ઉદાહરણરૂપે, કલમ ૨૦૨(૨) ની જોગવાઈનો ઉપબંધ, જેમાં "શેલ" અભિવ્યક્તિ વપરાયેલી છે, તેને અનિવાર્ય નહીં પરંતુ માર્ગદર્શક ગણવામાં આવ્યો છે. આખરે, ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ ૧૫૪ પ્રક્રીયાત્મક કાયદાનો એક ભાગ છે અને પ્રક્રીયાત્મક કાયદા સંદર્ભે "શેલ" અભિવ્યક્તિ હંમેશા જોગવાઈ અનિવાર્ય છે એવો અર્થ આવશ્યક રીતે સૂચવતી નથી. શ્રી નાફડે એ નીચેના નિર્ણયો પર આધાર મૂક્યો હતો – પી. ટી. રાજન વિ. ટી.પી.એમ. સાહિર અને અન્ય, ૨૦૦૩(૮) એસ.સી.સી. ૪૯૮, શિવજી સિંહ વિ. નગેન્દ્ર તિવારી અને અન્ય, ૨૦૧૦ (૭) એસ.સી.સી. ૫૭૮ અને સર્વાનંદ સોનોવાલ (૨) વગેરે વિ. યુનિયન ઑફ ઈન્ડિયા, ૨૦૦૭ (૧) એસ.સી.સી. ૧૭૪. ઉક્ત ચુકાદાઓએ હેતુલક્ષી અર્થઘટનના નિયમનો પણ વિચાર કર્યો નથી અને તેમજ એ બાબતનો પણ વિચાર કર્યો નથી કે કાયદાને

સમગ્રરૂપે જોવો જરૂરી છે અને કોઈ પણ જોગવાઈનું અર્થઘટન એકાંગી રીતે કરી શકાય નહીં.

૫૩. એફ.આઇ.આર.નું નોંધણી ન થવાથી ગુનો નજરચૂક થતો નથી અથવા દંડ વિના રહી જતો નથી. એફ.આઇ.આર.નું નોંધણી કરવાનું એકમાત્ર હેતુ એ છે કે સંજ્ઞેય ગુના અંગેની માહિતી શક્ય તેટલી વહેલી તકે પોલીસ અને ન્યાયિક સત્તાધિકારીઓને ઉપલબ્ધ થાય. એફ.આઇ.આર. નોંધાવવામાં થયેલ વિલંબથી અનિવાર્ય રીતે આરોપીને નિર્દોષ છૂટકારો મળતો નથી. વિલંબનું કારણ હંમેશા સમજાવી શકાય છે.

૫૪. શ્રી નફાડેએ વધુમાં રજૂ કર્યું કે આ અદાલતે એ પણ ઠરાવ્યું છે કે નોંધપાત્ર ગુનાની રચના અંગે તપાસ શરૂ કરવા માટે એફ.આઈ.આર.ની નોંધણી પૂર્વશરત નથી. દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૫૪ પોલીસ અધિકારી પર સ્પષ્ટપણે ફરજ આરે છે. જ્યારે કોઈ માહિતી પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે પોલીસ સ્ટેશનના પ્રભારી અધિકારી પાસેથી અપેક્ષા રાખવામાં આવે છે કે તે શક્ય તેટલી વહેલી તકે બનાવસ્થળે પહોંચે. તેના માટે માત્ર એફ.આઈ.આર.ના આધારે જ પગલાં લેવું જરૂરી નથી. ઈજાગ્રસ્તના જીવનનું રક્ષણ કરવું રાજ્યની ફરજ છે, તેમજ જવાબદાર પોલીસ અધિકારીની નિહિત ફરજ અને જવાબદારીના ભાગરૂપે બનાવસ્થળે પહોંચવાનો પ્રયત્ન કરવો પણ આવશ્યક છે. આ બાબત એનિમિરેડ્ડી વેંકટા રમણા અને અન્ય વિ. સરકારી વકીલ, આંધ્ર પ્રદેશ વડી અદાલત, ૨૦૦૮ (૫) એસ.ઈ.સી. ૩૬૮ ના કેસમાં ઠરાવવામાં આવી છે.

૫૫. શ્રી નાફડે વધુમાં રજૂ કર્યું કે સામાન્ય રીતે, ઓળખપાત્ર ગુનાના તત્ત્વો પ્રગટ કરતી ફરિયાદ પ્રાપ્ત થતાં એસ.એચ.ઓ.એ એફ.આઈ.આર. નોંધવી જોઈએ, પરંતુ કેટલીક પરિસ્થિતિઓમાં તેને પ્રાથમિક તપાસ કરવાની અને તે પછી જો તે સંતોષ પામે, તો એફ.આઈ.આર. નોંધવાની વિવેકસત્તા હોવી જોઈએ.

૫૬. ૧૯૭૩ ની ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૫૪ માં સમાવાયેલી જોગવાઈઓ ૧૮૯૮ ની ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતામાં પણ હતી અને તે પહેલાંની ૧૮૭૭ ની સંહિતામાં પણ હતી. મેનેકા ગાંધી (ઉપરોક્ત) પૂર્વે આ જોગવાઈઓ અંગે વડી અદાલતો અને પ્રિવી કાઉન્સિલે જે અર્થઘટન સ્વીકાર્યું હતું તે મુખ્યત્વે અધિનિયમની અન્ય જોગવાઈઓથી પર કલમમાં વપરાયેલા શબ્દો પર અને બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૧ નો ફોજદારી ન્યાયશાસ્ત્ર પર પડતા પ્રભાવથી પણ પર આધારિત હતું. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, અદાલતોએ અનુચ્છેદ ૨૧ ના પ્રભાવનો વિચાર કર્યા વિના શબ્દશઃ અર્થઘટનની કસોટીનું અનુસરણ કર્યું હતું.

૫૭. આ એક સર્વવિદિત સિદ્ધાંત છે કે એફ.આઈ.આર.માં આરોપી તરીકે નામ દર્શાવાયેલ વ્યક્તિને સામાજિક કલંક સહન કરવો પડે છે. જો કોઈ નિર્દોષ વ્યક્તિને ખોટી રીતે સંડોવવામાં આવે, તો તેને માત્ર પ્રતિષ્ઠાની હાનિ જ સહન કરવી પડતી નથી, પરંતુ માનસિક તાણ પણ સહન કરવું પડે છે અને તેની વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતા પર ગંભીર અસર પડે છે. મેનેકા ગાંધીના કેસ પછી, કોઈ વ્યક્તિને તેની વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાથી વંચિત કરતો કાયદો તાત્વિક પાસા તેમજ પ્રક્રિયાત્મક પાસા બંને દૃષ્ટિએ વાજબી હોવો જોઈએ, એવો સિદ્ધાંત હવે આપણા બંધારણીય કાયદામાં દૃઢપણે સ્થાપિત થઈ ગયો છે. આથી ફોજદારી

પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૫૪ અંગે નવા સિરેથી વિચાર કરવાની જરૂરિયાત ઊભી થાય છે. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૫૪નું વાચન અનુચ્છેદ ૨૧ના આદેશ સાથે સુસંગત રીતે કરવું આવશ્યક છે. જો તેનું આ રીતે અર્થઘટન કરવામાં આવે, તો એકમાત્ર નિષ્કર્ષ એ જ નીકળે છે કે જો કોઈ પોલીસ અધિકારીને ફરિયાદની સત્યતાને અંગે શંકા હોય, તો એફ.આઈ.આર. નોંધવી કે ન નોંધવી તે નક્કી કરતાં પહેલાં તે પ્રાથમિક તપાસ કરી શકે છે.

૫૮. આ બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૧ નો આદેશ છે, જે મુજબ પોલીસ અધિકારીએ નિરાધાર આક્ષેપોથી નાગરિકનું સંરક્ષણ કરવું આવશ્યક છે. જોકે, તેનો અર્થ એવો થતો નથી કે એફ.આઈ.આર. નોંધતા પહેલાં પોલીસ અધિકારીએ કેસની સંપૂર્ણ તપાસ કરવી જ જોઈએ. સમાજના હિત અને વ્યક્તિની સ્વતંત્રતાના સંરક્ષણ વચ્ચે નાજુક સંતુલન જાળવવું આવશ્યક છે. તેથી, પ્રાથમિક તપાસના ચોક્કસ પરિમાણો શું હોવા જોઈએ તે બાબતનો અમૂર્ત રીતે નિર્ધાર કરવો શક્ય નથી. આ બાબત પોલીસ અધિકારીના વિવેક પર ખુલ્લી રાખવી જોઈએ.

૫૯. ફરિયાદમાં જ્યારથી સંજ્ઞેય ગુનાના ઘટકો પ્રગટ થાય છે અને તે નોંધાય છે, ત્યારથી કોઈપણ પ્રકારની તપાસણી કર્યા વિના પોલીસ અધિકારીએ અનિવાર્ય રીતે પ્રથમ માહિતી અહેવાલ નોંધવો જ જોઈએ, એવો પ્રસ્તાવ અતિશય છે અને અનુચ્છેદ ૨૧ ના આદેશના વિરુદ્ધ છે. તે જ રીતે, પોલીસ અધિકારીએ પ્રથમ માહિતી અહેવાલ નોંધતા પહેલાં કેસની મહત્ત્વપૂર્ણ હદ સુધી તપાસ કરવી જ જોઈએ, એવો અતિશય દૃષ્ટિકોણ પણ યોગ્ય નથી

તે પણ બીજા અતિરેકનો એક દલીલ છે. બંનેનો અસ્વીકાર કરવો જોઈએ અને મધ્યમ માર્ગ પસંદ કરવો જોઈએ.

૬૦. શ્રી.નાફડે મનિકા ગાંધીના કેસનો ઉલ્લેખ કર્યો અને નિરીક્ષણ કર્યું કે અદાલતનો પ્રયાસ મૂળભૂત અધિકારોની પહોંચ અને વ્યાપને સંકુચિત કરવાનો નહીં, પરંતુ તેનો વિસ્તાર કરવાનો હોવો જોઈએ; ન્યાયિક અર્થઘટનની પ્રક્રિયા દ્વારા તેમના અર્થ અને વિષયવસ્તુને ક્ષીણ કરવી નહીં. નિર્દોષ વ્યક્તિ સામે એફ.આઈ.આર.ની નોંધણી થવાનો તાત્કાલિક પ્રભાવ તેની પ્રતિષ્ઠાનો હ્રાસ, વ્યક્તિગત સ્વાતંત્ર્યમાં ઘટાડો અને તેના પરિણામે માનસિક વ્યથા રૂપે પ્રગટે છે, અને તેથી પોલીસ અધિકારી દ્વારા એફ.આઈ.આર. નોંધવાની ક્રિયા કારણસંગતતા દ્વારા માર્ગદર્શિત હોવી આવશ્યક છે, અને એવું ત્યારે જ બની શકે જ્યારે નામદાર આરોપી સામે પ્રથમદર્શી કેસ બનતો હોય.

૬૧. શ્રી નફાડેના મુજબ, મનસ્વીપણાના પ્રતિવાદરૂપ એવી કલમ ૧૪ની જોગવાઈઓ અને ઉલ્લંઘન પહેલાં પણ રક્ષણ પ્રદાન કરતી કલમો ૧૯ અને ૨૧ની જોગવાઈઓ પોલીસ અધિકારીને એ સુનિશ્ચિત કરવાની માંગ કરે છે કે કોઈ નિર્દોષ વ્યક્તિને નિરાધાર આક્ષેપોનો સામનો કરવો ન પડે અને, તેથી, યોગ્ય કેસોમાં તે પ્રાથમિક તપાસ કરી શકે છે. મેનકા ગાંધીના કેસમાં આ અદાલતે વિશેષરૂપે નિર્ધારિત કર્યું છે કે આર.સી. કૂપરના કેસમાં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે બધા મૂળભૂત અધિકારોનું એકત્રિત રીતે વાચન કરવું જોઈએ અને કલમો ૧૪, ૧૯ અને ૨૧ તેમની વિષયવસ્તુ અને વ્યાપમાં પરસ્પર આચ્છાદિત થાય છે અને ‘વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતા’ શબ્દપ્રયોગનો વ્યાપ અત્યંત વિસ્તૃત છે તથા તેમાં

નાગરિકની વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતા રચતા વિવિધ અધિકારોનો સમાવેશ થાય છે. (વિશેષતઃ પાના ૨૭૮–૨૮૪ ઉપરના પરિચ્છેદ ૫, ૬ અને ૭ પર આધાર મૂકવામાં આવ્યો હતો).

૬૨. શ્રી નાફાડેએ વધુમાં દલીલ કરી કે આ અદાલતે એવું ઠરાવ્યું છે કે અનુચ્છેદ ૨૧ હેઠળના અધિકારને ઠોસ સ્વરૂપ આપવા માટે આ અદાલત આ બાબતમાં આવશ્યક દિશાનિર્દેશો આપી શકે છે. જો ધરપકડ અંગે દિશાનિર્દેશો આપી શકાય, તો દં.પ્ર.સં.ની કલમ ૧૫૪ હેઠળ એફ.આઈ.આર.ની નોંધણી અથવા અનોંધણી અંગે આ અદાલત દ્વારા માર્ગદર્શક સૂત્રો ઘડી શકાતા નથી એવું માનવાનો કોઈ કારણ નથી.

૬૩. શ્રી નાફડે એ પણ રજૂ કર્યું કે પોલીસ અધિકારીને પ્રાથમિક તપાસ રાખવાની વિવેકસત્તાની જરૂરિયાતનું મહત્ત્વ આ અદાલતના ઉમા શંકર સિતાની વિ. કમિશનર ઑફ પોલીસ, દિલ્હી અને અન્ય, ૧૯૯૬ (૧૧) એસ.સી.સી. ૭૧૪ ના મામલામાં આપેલા ચુકાદાથી સ્પષ્ટ રીતે દૃષ્ટાંતરૂપે દર્શાય છે. તે મામલામાં સર્વજીત ચૌહાણ નામના એક વ્યક્તિએ ઉમા શંકર વિરુદ્ધ આક્ષેપિત સંજ્ઞેય ગુનાને લગતી ફરિયાદ નોંધાવી હતી. ઉમા શંકરની ધરપકડ કરવામાં આવી હતી અને તપાસ દરમિયાન એવું જાણવા મળ્યું હતું કે ફરિયાદી કલ્પિત વ્યક્તિ હતો. કોઈ અન્ય વ્યક્તિએ ખોટી ફરિયાદ દાખલ કરી હતી. તે કલ્પિત ફરિયાદીનું રહેણાંક સરનામું પણ ખોટું હતું. સમગ્ર પ્રક્રિયામાં ઉમા શંકરે ગંભીર માનસિક કલેશ સહન કર્યો હતો, કારણ કે માત્ર આક્ષેપ ખોટો હોવાનું જ બહાર આવ્યું નહોતું, પરંતુ પોલીસ દ્વારા તેમની ધરપકડ કરવામાં આવી હતી અને

તેમને અપમાન તથા પ્રતિષ્ઠાહાનિ પણ સહન કરવી પડી હતી. આવી ઘટનાઓ બની શકે છે અને વ્યક્તિગત, રાજકીય, વ્યાવસાયિક સ્પર્ધા, વૈવાહિક સંબંધોના વિઘટન વગેરેને કારણે ખોટા કેસો દાખલ થવા વ્યાપક હોવાથી, આવા બનાવો અનેક મામલાઓમાં બન્યા જ હશે.

૬૪. શ્રી નફાડેએ રજૂ કર્યું કે આઈ.પી.સી.ની કલમ ૪૯૮–એ, જેનું ઉદ્દેશ્ય સંરક્ષણના ઉપાય તરીકે હતું, તે દમનના સાધનરૂપ બની ગઈ છે. આ બાબતનો ન્યાયિક નોંધ આ અદાલતે પ્રીતી ગુપ્તા અને અન્ય વિ. સ્ટેટ ઓફ ઝારખંડ અને અન્ય (૨૦૧૦) ૭ એસ.સી.સી. ૬૬૭ ના મામલામાં લીધો છે. ઉક્ત મામલામાં, આ અદાલતે એવી ફરિયાદોની નોંધણીમાં થયેલા ઝડપી વધારાનો ઉલ્લેખ કર્યો છે, જે સદ્ભાવપૂર્વક કરવામાં આવેલી નથી અને આડહેતુઓથી દાખલ કરવામાં આવે છે. આવી ખોટી ફરિયાદો આરોપી માટે અતિઅસહ્ય સતામણી, માનસિક વ્યથા અને પીડા સર્જે છે. આ અદાલતે નિરીક્ષણ કર્યું છે કે આવા કેસોમાં ફરિયાદકર્તાના આક્ષેપોનું અત્યંત કાળજી અને સાવચેતીપૂર્વક પરીક્ષણ થવું જોઈએ. તેથી, શું એવું કરવું યોગ્ય ન ગણાય કે એફ.આઈ.આર. નોંધતા પહેલાં, ઓછામાં ઓછું ફરિયાદકર્તાની ઓળખ અને તેના રહેઠાણના સરનામાની ચકાસણી કરવા માટે પ્રાથમિક તપાસ હાથ ધરવામાં આવે? આ કેસ દર્શાવે છે કે ખોટી ફરિયાદના આધારે, સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૧ હેઠળ વ્યક્તિના જીવન અને સ્વતંત્રતાના અધિકારને ગંભીર જોખમમાં મૂકી શકાય છે.

૬૫. આ અદાલતે ફ્રાન્સિસ સી. મુલિન વિ. એડમિનિસ્ટ્રેટર, યુનિયન ટેરિટરી ઓફ દિલ્હી ૧૯૮૧ (૧) એસસીસી ૬૦૮ માં પોતાના ચુકાદામાં

[પરિછેદ ૪ અને ૫) માં એવો નિર્ધાર કરવામાં આવ્યો છે કે અનુચ્છેદ ૨૧ એ આવશ્યક બનાવે છે કે કાયદા દ્વારા સ્થાપિત પ્રક્રિયા સિવાય કોઈપણ વ્યક્તિને તેના જીવન અને વ્યક્તિગત સ્વાતંત્ર્યથી વંચિત કરી શકાય નહીં અને આવી પ્રક્રિયા વાજબી, નિષ્પક્ષ અને ન્યાયસંગત હોવી જોઈએ. જો પ્રક્રિયા વાજબી, નિષ્પક્ષ અને ન્યાયસંગત ન હોય, તો અદાલત તરત જ સક્રિય બનશે અને નાગરિકના રક્ષણ માટે દોડી આવશે. આ પરથી સહેલાઈથી નિષ્કર્ષ કાઢી શકાય છે કે જ્યાં પોલીસ અધિકારીને ફરિયાદની સત્યતા અંગે તથા ફરિયાદીને ફરિયાદ કરવા પ્રેરતા હેતુઓ અંગે વાજબી શંકા હોય, ત્યાં તે પ્રાથમિક તપાસ કરી શકે છે. આવા કેસોમાં પ્રાથમિક તપાસ કરવી અનુચ્છેદ ૨૧ નો આદેશરૂપ હુકમ છે. જો પોલીસ અધિકારી, વિષયમાં શંકા હોવા છતાં, ગંભીર આક્ષેપો ધરાવતી ફરિયાદ યાંત્રિક રીતે નોંધે, તો અનુચ્છેદ ૨૧ નો ભંગ થશે. તેથી, કલમ ૧૫૪ ને અનુચ્છેદ ૨૧ ના પ્રકાશમાં વાંચવી આવશ્યક છે અને એમ વાંચતાં, કલમ ૧૫૪ માં પ્રાથમિક તપાસનો અર્થ અંતર્નિહિત છે. ઉક્ત ચુકાદાના પરિછેદ ૭ અને ૮ માં, આ અદાલતે કાયદાનો સ્પષ્ટ અને અવિશ્વસનીય એવો ઉચ્ચાર કર્યો છે કે કોઈપણ એવું કૃત્ય, જે કોઈ વ્યક્તિના કોઈ અંગ અથવા શક્તિના ઉપયોગને નુકસાન પહોંચાડે, ઈજા કરે અથવા તેમાં હસ્તક્ષેપ કરે, ભલે તે કાયમી રીતે હોય કે અસ્થાયી રીતે, તે અનુચ્છેદ ૨૧ ની વ્યાપ્તિમાં આવશે.

૬૬. માત્ર એટલું જ નહીં, માનવ ગૌરવને આઘાત પહોંચાડે અને તેને જોખમમાં મૂકે તેવી દરેક ક્રિયા, જીવવાના આ અધિકારથી તે હદ સુધી વંચિત કરવાનો બને છે અને તે કાયદા દ્વારા સ્થાપિત વાજબી, ન્યાયસંગત અને ન્યાયી પ્રક્રિયા

અનુસાર જ હોવી જોઈએ, જે અન્ય મૂળભૂત અધિકારોની કસોટી પર ખરી ઊતરે. આધારવિહોણો આક્ષેપ માનવ ગૌરવનું ઉલ્લંઘન છે અને પોલીસ અધિકારીને આક્ષેપ વિષે શંકા હોવા છતાં તેને એફ.આઈ.આર. નોંધવાની ફરજ પાડવામાં આવે, તો તે અનુચ્છેદ ૨૧નું સ્પષ્ટ ઉલ્લંઘન ગણાશે.

૬૭. શ્રી નાફડે એ વધુમાં રજૂ કર્યું કે કાયદાનો સ્થાપિત સિદ્ધાંત એવો છે કે કોઈ અધિનિયમની એકમાત્ર જોગવાઈને અલગથી વાંચી અને અર્થઘટન કરી શકાય નહીં. અધિનિયમને સમૂહરૂપે વાંચવો આવશ્યક છે. વર્તમાન મામલામાં, દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમો ૪૧, ૫૭, ૧૫૬, ૧૫૭, ૧૫૯, ૧૬૭, ૧૯૦, ૨૦૦ અને ૨૦૨ ની જોગવાઈઓને સાથે વાંચવી આવશ્યક છે. આ જોગવાઈઓ ગુનાઓની તપાસ સંબંધિત વૈધાનિક યોજનાનો ભાગ બને છે અને તેથી કોઈ એક જોગવાઈને અલગથી વાંચી શકાય નહીં. કલમ ૪૧ અને ૧૫૪ બન્ને સંજ્ઞેય ગુનાને લગતી છે. કલમ ૪૧ પોલીસને આ સત્તા આપે છે કે મેજિસ્ટ્રેટ પાસેથી વોરંટ વિના કોઈ પણ વ્યક્તિની ધરપકડ કરી શકે, જો એવી વ્યક્તિ કોઈ સંજ્ઞેય ગુનામાં સંકળાયેલી હોય અથવા તેના વિરુદ્ધ યોગ્ય ફરિયાદ કરવામાં આવી હોય અથવા વિશ્વસનીય માહિતી પ્રાપ્ત થઈ હોય અથવા એવી વ્યક્તિ સંજ્ઞેય ગુનામાં સંકળાયેલી હોવાની યોગ્ય શંકા અસ્તિત્વમાં હોય. કલમ ૪૧ માં સંજ્ઞેય ગુનાના આચરણ બાબત સંજ્ઞેય ફરિયાદનો પણ વિશેષ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે.

૬૮. અધિનિયમની યોજના એવી છે કે પોલીસ અધિકારી ધારા ૧૫૪ સી.આર.પી.સી. હેઠળ એફ.આઈ.આર. નોંધ્યા પછી, તેને આગળ વધવું પડે છે

ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમ ૧૫૬ હેઠળ તપાસ કરવા, અને તપાસ દરમિયાન પોલીસ અધિકારીને ધરપકડ કરવાની સત્તા હોય છે. નોંધવાનું એ છે કે આરોપીની ધરપકડ કરવા માટે, પોલીસ અધિકારી પાસે એવો યુક્તિસંગત આધાર હોવો આવશ્યક છે કે આરોપી કોઈ ગુનાના કમિશનમાં સંકળાયેલો છે

જામીનપાત્ર નહીં એવો ગુનો. જો કલમ ૪૧ અને ૧૫૪ ને આ રીતે એકસાથે વાંચવામાં આવે, તો સ્પષ્ટ થાય છે કે કલમ ૧૫૪ હેઠળ એફ.આઈ.આર. નોંધતા પહેલાં પોલીસ અધિકારીએ આ અંગે મત બનાવવો આવશ્યક છે કે આરોપી વિરુદ્ધ પ્રથમદ્રષ્ટ્યા પ્રકરણ બને છે. જો તે આવો મત બનાવતો નથી અને તેમ છતાં એફ.આઈ.આર. નોંધવા આગળ વધે છે, તો તે મનસ્વી કાર્યવાહી માટે દોષિત ગણાશે. કોઈપણ અધિનિયમ હેઠળ કોઈપણ સત્તાનો ઉપયોગ કરતી દરેક જાહેર સત્તાધિકારી પર તે સત્તાનો ઉપયોગ યુક્તિસંગત રીતે કરવાની ફરજ છે. આ સિદ્ધાંત સુસ્થાપિત છે અને તે આ દેશની કાનૂની વ્યવસ્થાનો અભિન્ન ભાગ બને છે.

૬૯. શ્રી નાફડે રજૂ કર્યું કે કલમ ૧૫૪(૩) ની જોગવાઈઓ એવી કોઈપણ ફરિયાદીને, જેના દ્વારા કરવામાં આવેલી ફરિયાદ એસ.એચ.ઓ. દ્વારા એફ.આઈ.આર. તરીકે નોંધવામાં આવી નથી, પોતાની ફરિયાદ નોંધાવવા માટે ઉચ્ચ પોલીસ અધિકારીનો સંપર્ક કરવાની સક્ષમતા આપે છે

એક એફ.આઈ.આર. અને આવા કિસ્સામાં, ઉચ્ચ પોલીસ અધિકારીને એફ.આઈ.આર. નોંધવાની તથા મામલાની તપાસ કરવા માટે દિશા આપવાની બધી સત્તાઓ હોય છે. કલમ ૩૬ હેઠળની આ સત્તા ઉપરાંત, પોલીસ સ્ટેશનના

ઇન્ચાર્જ અધિકારી કરતાં હોદ્દામાં વરિષ્ઠ કોઈપણ પોલીસ અધિકારી, તેવા પોલીસ સ્ટેશનના ઇન્ચાર્જ અધિકારી દ્વારા જે સત્તાઓ વાપરી શકાય તેવી જ સત્તાઓ વાપરી શકે છે. કલમ ૧૫૪(૩) અને કલમ ૩૬ની જોગવાઈઓ સ્પષ્ટ સૂચન આપે છે કે યોગ્ય કિસ્સામાં પોલીસ અધિકારી એફ.આઇ.આર. નોંધવાનું અસ્વીકારી શકે છે અથવા તેની નોંધણી મુલતવી રાખી શકે છે. કલમ ૧૫૪(૩) અને કલમ ૩૬ની જોગવાઈઓ, પોલીસ અધિકારી દ્વારા એફ.આઇ.આર. નોંધવામાં મનસ્વી અસ્વીકાર સામે પૂરતી સુરક્ષા પૂરી પાડે છે. કાયદામાં ઉચ્ચ પોલીસ અધિકારીનો સંપર્ક કરવાની જોગવાઈ કરવામાં આવી છે, એ હકીકત જ ધારાસભ્યની મરજીનો સંકેત આપે છે કે યોગ્ય કિસ્સામાં પોલીસ અધિકારી એફ.આઇ.આર. નોંધવાનું અસ્વીકારી શકે અને/અથવા તેની નોંધણી મુલતવી રાખી શકે છે।

૭૦. પીડિત વ્યક્તિને ઉચ્ચ પોલીસ અધિકારીનો સંપર્ક કરવાની ઉપલબ્ધ ઉપચારાત્મક વ્યવસ્થા ઉપરાંત, તે સંબંધિત મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ પણ અરજી કરી શકે છે, અથવા તો કલમ ૧૫૬(૩) હેઠળ, અથવા કલમ ૧૯૦ હેઠળ ફરિયાદ દાખલ કરવા માટે. જો ફરિયાદ દાખલ કરવામાં આવે, તો મેજિસ્ટ્રેટ ફરિયાદીની પૂછપરછ કરી શકે છે અને આરોપી વિરુદ્ધ પ્રક્રિયા જારી કરી શકે છે તથા કેસનો પોતે જ વિચારણ કરી શકે છે; અને જો કેસ સેશન્સ કોર્ટ દ્વારા વિચારણયોગ્ય હોય, તો તે કલમ ૨૦૯ હેઠળ કેસ સેશન્સ સમક્ષ મોકલી આપશે.

૭૧. ફરિયાદ પ્રાપ્ત થતાં મેજિસ્ટ્રેટ પૂછપરછ પણ ચલાવી શકે છે અથવા પોલીસને તપાસ કરવા માટે નિર્દેશ આપી શકે છે. ઉપરોક્ત ઉપરાંત, મેજિસ્ટ્રેટને

દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૫૯ હેઠળ તપાસ કરવાનો નિર્દેશ આપવાની સત્તા પણ છે. મોના પનવાર વિ. અલાહાબાદની ન્યાયિક અદાલતની વડી અદાલત (૨૦૧૧) ૩ એસ.સી.સી. ૪૯૬ ના પાનું ૫૦૩ પરના પરિછેદ ૧૭ અને ૧૮ માં, આ અદાલતે અન્ય બાબતો સાથે એવું નિર્ધારિત કર્યું છે કે જો સંજ્ઞેય ગુનાને લગતી ફરિયાદ પોલીસ દ્વારા નોંધવામાં ન આવે, તો ફરિયાદી મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ જઈ શકે છે અને ત્યારબાદ મેજિસ્ટ્રેટ પાસે દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૫६(૩) હેઠળ આદેશ પસાર કરવાનો અથવા સંહિતાની કલમ ૨૦૦/૨૦૨ હેઠળ કાર્યવાહી આગળ વધારવાનો વિકલ્પ રહે છે.

૭૨. શ્રી નાફડે દ્વારા એ પણ રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું કે સંહિતાની કલમ ૧૫૬(૩) હેઠળનો આદેશ, સંહિતાની કલમ ૧૫૬(૧) હેઠળ તપાસ કરવાની પોલીસની સંપૂર્ણ સત્તાનો ઉપયોગ કરવા માટે પોલીસને આપવામાં આવતી અનિવાર્ય સ્મૃતિપત્ર સમાન અથવા જાણરૂપ સૂચના સ્વરૂપનો છે. આવી તપાસમાં સમગ્ર અવિરત પ્રક્રિયાનો સમાવેશ થાય છે, જે કલમ ૧૫૬ હેઠળ પુરાવા એકત્રિત કરવાની પ્રક્રિયાથી શરૂ થાય છે અને સંહિતાની કલમ ૧૬૯ હેઠળના મહત્ત્વપૂર્ણ અહેવાલ અથવા સંહિતાની કલમ ૧૭૩ હેઠળ આરોપપત્ર દાખલ કરવાની પ્રક્રિયા સુધી પૂર્ણ થાય છે. મેજિસ્ટ્રેટ સંહિતાની કલમ ૧૯૦ હેઠળ સંજ્ઞાન લેતાં પહેલાં, સંહિતાની કલમ ૧૫૬(૩) હેઠળ આદેશ કરીને પોલીસ દ્વારા તપાસ કરવાનો નિર્દેશ આપી શકે છે.

૭૩. શ્રી નાફડે એ પણ રજૂ કર્યું કે વિધાનમંડળે એફ.આઈ.આર. નોંધવામાં ઈનકાર કરવામાં આવે અને સંજ્ઞેય ગુનાઓમાં તપાસ હાથ ધરવામાં ન આવે તેવા

પ્રસંગે પૂરતા ઉપાયો પ્રદાન કર્યા છે, એ જ હકીકત એ બાબતનું સૂચક છે કે જો પોલીસ અધિકારીને ફરિયાદની સત્યતા અંગે શંકા હોય, તો માત્ર ફરિયાદમાં સંજ્ઞેય ગુનાના ઘટકો પ્રગટ થાય છે એટલા કારણે એફ.આઈ.આર. નોંધવાની તેની ઉપર બાધ્યતા નથી.

૭૪. ઓળખપાત્ર ગુનાના તત્ત્વોના અસ્તિત્વનો માત્ર ખુલાસો થવા પર પોલીસ અધિકારી ફરજીયાતપણે એફ.આઈ.આર. નોંધવા બંધાયેલો નથી, એવી પ્રતિપત્તિને વધુ સમર્થનરૂપે એવું રજૂ કરવામાં આવે છે કે તપાસના હેતુસર એફ.આઈ.આર.ની નોંધણી પૂર્વશરત છે, એવો વિચાર અધિનિયમમાં કરવામાં આવેલો નથી. કલમ ૧૫૬ પોલીસને તે કરવા સક્ષમ બનાવે છે. તેવી જ રીતે, કલમ ૧૫૭ સ્પષ્ટપણે નિર્ધારિત કરે છે કે પ્રાપ્ત થયેલી માહિતીથી અથવા અન્યથા, પોલીસ સ્ટેશનના ઇન્ચાર્જ અધિકારીને કોઈ ગુનો થયાનો સંદેહ થવાનો કારણ હોય, તો તે તેની તપાસ કરી શકે છે. કલમ ૧૫૭(૧) માં આવેલો "પ્રાપ્ત થયેલી માહિતીથી" એવો શબ્દપ્રયોગ સ્પષ્ટતઃ દં.પ્ર.સં.ની કલમ ૧૫૪ હેઠળની, એફ.આઈ.આર. તરીકે નોંધાયેલ ફરિયાદ તરફ સંદર્ભિત કરે છે. દં.પ્ર.સં.ની કલમ ૧૫૭ માં આવેલો "અન્યથા" શબ્દ સ્પષ્ટ દર્શાવે છે કે તપાસની શરૂઆત માટે એફ.આઈ.આર.ની નોંધણી પૂર્વશરત નથી. એ હકીકત જ કે પોલીસને એફ.આઈ.આર.ની નોંધણીથી સ્વતંત્ર તપાસ કરવાની સત્તા છે, તે વિધાનમંડળની એવી મનશા તરફ સ્પષ્ટ સંકેત કરે છે કે દરેક અને પ્રત્યેક કેસમાં પોલીસ અધિકારી એફ.આઈ.આર. નોંધવા બંધાયેલો નથી.

૭૫. શ્રી નફાડેએ એપ્રેન જોસેફ ઉપનામ વર્તમાન કુંજુકુંજુ અને અન્ય વિ. કેરળ રાજ્ય ૧૯૭૩ (૩) એસ.સી.સી. ૧૧૪ ના કેસ પર આધાર મૂક્યો, જેમાં પરિછેદ ૧૧ માં આ અદાલતે એવું ઠરાવ્યું છે કે ફોજદારી તપાસ પ્રારંભ કરવા માટે એફ.આઈ.આર.ની નોંધણી પૂર્વશરત નથી. એવું કરતાં, આ અદાલતે ખ્વાજા નઝીમ અહમદ (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં પ્રિવી કાઉન્સિલ દ્વારા કરવામાં આવેલ અવલોકનને માન્યતા આપી છે.

૭૬. ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૫૪ હેઠળ માત્ર પ્રથમ માહિતી અહેવાલની નોંધણી કરવી, કથિત ગુનાની તપાસ કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી, કોઈ પરિણામકારક નથી. પ્રથમ માહિતી અહેવાલની નોંધણી પછી તપાસ કરવા માટે પોલીસ અધિકારીને ગુનો થયાનો સંદેહ થવા માટે કારણ હોવું જરૂરી છે. પ્રથમ માહિતી અહેવાલની નોંધણી થયેલી હોવા છતાં, પોલીસ અધિકારીને ગુનો થયેલો છે એવો વાજબી આધારભૂત સંદેહ ન પણ હોય અને તેવી સ્થિતિમાં તે તપાસ હાથ ધરવાનો ઈનકાર કરી શકે અને તપાસ હાથ ધરવા માટે પૂરતો આધાર નથી એવું નિષ્કર્ષ પર આવી શકે. જો ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૫૭ની જોગવાઈ (બી) હેઠળ પોલીસ અધિકારીને તપાસ ન કરવાની આવી વિવેકસત્તા હોય, તો એ તાર્કિક રીતે અનુસરાય છે કે પ્રથમ માહિતી અહેવાલની નોંધણી માત્ર ખાલી ઔપચારિકતા બની જવી જોઈએ નહીં.

૭૭. એફ.આઈ.આર.ની નોંધણી અસરકારક હોવી જોઈએ અને તે ત્યારે જ અસરકારક બની શકે જ્યારે આગળની તપાસ હાથ ધરવાની હોય અને આગળની તપાસ ત્યારે જ હાથ ધરાઈ શકે જ્યારે પોલીસ અધિકારીને એવો વાજબી આધાર

હોય કે ગુનો આચરવામાં આવ્યો છે તેવી શંકા થાય. તેથી, જો સંજ્ઞેય ગુનાના આચરણ અંગે શંકા થાય એવો કોઈ વાજબી આધાર ન હોય, તો પોલીસ અધિકારી તપાસ નહીં કરે અને આવી સ્થિતિ હોય, તો તે જ આધાર પર તે એફ.આઈ.આર. નોંધવાથી ઈનકાર પણ કરી શકે. આ વાત કલમ ૧૫૪(૧)ની જોગવાઈઓમાં સ્પષ્ટ રીતે નિહિત છે. એવી રજૂઆત કરવામાં આવે છે કે જો કલમ ૧૫૪ની જોગવાઈઓને ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમો ૪૧, ૫૭, ૧૫૬, ૧૫૭, ૧૫૯, ૧૬૭, ૧૯૦, ૨૦૦ અને ૨૦૨ સાથે વાંચવામાં આવે, તો એકમાત્ર સંભવિત નિષ્કર્ષ એ જ થાય છે કે પોલીસ અધિકારી દરેક અને પ્રત્યેક મામલાની નોંધણી કરવા માટે બાધ્ય નથી.

૭૮. શ્રી નાફડે મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય અને અન્ય વિ. સારંગધરસિંહ શિવદાસસિંહ ચવાણ અને અન્ય એક (૨૦૧૧) ૧ એસ.સી.સી. ૫૭૭ પર આધાર મૂક્યો, જેમાં ફકરા ૨૯ અને ૩૦ માં, આ અદાલતે નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું છે:–

"૨૯. કાનૂની સ્થિતિ સુસ્થાપિત છે કે પોલીસ સમક્ષ માહિતી નોંધાવવામાં આવે અને જો દર્શાવેલ માહિતીમાંથી સંજ્ઞેય ગુનો થયાનો ખુલાસો થાય, તો પોલીસે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૫૪ હેઠળ રહેલી જોગવાઈઓ અનુસાર તેની નોંધ કરવી જ રહી. સંજ્ઞેય ગુનાના મામલે મેજિસ્ટ્રેટના આદેશ વિના તપાસ કરવાની પોલીસ અધિકારીની સત્તા સંહિતાની કલમ ૧૫૬ હેઠળ કાયદેસર રીતે માન્ય કરવામાં આવી છે. તેથી, પોલીસ સ્ટેશનના ઈન્ચાર્જ પોલીસ અધિકારીને પ્રાપ્ત થયેલી માહિતીના આધારે અથવા અન્યથા, જો તેને કોઈ સંજ્ઞેય ગુનો થયાની શંકા કરવા માટે કારણો હોય, તો તે તપાસ શરૂ કરી શકે છે.

૩૦. આ સંહિતાની કલમ ૧૫૭ ના ઉપબંધો (એ) અને (બી) ને આ આધીન છે, જે પોલીસ સ્ટેશનના પ્રભારી પોલીસ અધિકારીને વિવેકાધિકાર આપે છે કે જો માહિતી ગંભીર સ્વરૂપની ન હોય, તો તે તપાસ માટે પોતાના અનુગામી અધિકારીને નિયુક્ત કરી શકે અને જો પ્રભારી અધિકારીને એવું જણાય કે પૂરતો આધાર અસ્તિત્વમાં નથી, તો તે તપાસ કરશે નહીં. કાયદાનો શાસન સુનિશ્ચિત કરવા, સંજ્ઞેય કેસોમાં તાત્કાલિક તપાસ થાય તે માટે અને કાયદો તથા વ્યવસ્થા જાળવવા માટે આ કાનૂની માળખું અત્યંત મહત્વપૂર્ણ ઘટક છે."

૭૯. તેમણે રજૂ કર્યું કે જો પોલીસ અધિકારીનો એવો મત હોય કે ફરિયાદ વિશ્વસનીય નથી અને તેમ છતાં તેને એફ.આઈ.આર. નોંધવાની ફરજ પડે, તો કેસની તપાસ ન કરવા માટે તે યોગ્ય ઠરે. આવી સ્થિતિમાં એફ.આઈ.આર. નિષ્પ્રયોજ્ય બોજ અને નિષ્ક્રિય દસ્તાવેજ બની જાય. ત્યારબાદ પોલીસ અધિકારી મેજિસ્ટ્રેટ સમક્ષ સમાપન અહેવાલ રજૂ કરે. ત્યારપછી મેજિસ્ટ્રેટ ફરિયાદીને નોટિસ જારી કરે અને તેની સુનાવણી કરે. જો મેજિસ્ટ્રેટનો એવો મત થાય કે કેસ બને છે, તો તે પોલીસને તપાસ કરવા દિશાનિર્દેશ આપી શકે.

૮૦. શ્રી નપાહડે રજૂ કર્યું કે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની વિવિધ જોગવાઈઓનું ઉપરોક્ત વિશ્લેષણ સ્પષ્ટપણે દર્શાવે છે કે કાનૂની જોગવાઈઓ ફરિયાદી તથા સમાજના એ હક્કો, કે ગુનાહિત કૃત્ય કરનારને કાયદાની પકડમાં લાવવામાં આવે, અને બીજી તરફ આરોપીના નિરાધાર આક્ષેપો સામેના હક્કો વચ્ચે સ્પષ્ટ સંતુલન જાળવે છે.

૮૧. જોગવાઈઓને દુર્ભાવનાપૂર્ણ ફરિયાદ ચલાવવાના સિદ્ધાંત તથા અનુચ્છેદ ૧૪, ૧૯ અને ૨૧ હેઠળ ખાતરી આપવામાં આવેલા મૂળભૂત અધિકારોના પ્રકાશમાં પણ વાંચવાની રહે છે. દરેક નાગરિકને દુર્ભાવનાપૂર્ણ ફરિયાદ ચલાવાનો ભોગ ન બનવાનો અધિકાર છે અને દરેક પોલીસ અધિકારી ઉપર કલમ ૧૫૪ હેઠળ એ સુનિશ્ચિત કરવાની આંતરિક ફરજ છે કે કોઈ નિર્દોષ વ્યક્તિને ફોજદારી કેસમાં ખોટી રીતે સંડોવવામાં ન આવે. જો પોલીસ અધિકારી, જ્ઞેય ગુનો થયાનો પ્રથમદ્રષ્ટિએ સંતોષ ન હોવા છતાં, એફ.આઈ.આર. નોંધવા અને તપાસ હાથ ધરવા આગળ વધે અને તે રીતે કોઈ નાગરિકની સ્વતંત્રતાને જોખમમાં મૂકે, તો તે પોતાને દુર્ભાવનાપૂર્ણ ફરિયાદ ચલાવવાના આરોપ માટે ખુલ્લો મૂકે છે અને આવા આરોપ સામે રાજ્યસત્તાક મુક્તિનો સિદ્ધાંત તેને રક્ષણ આપશે નહીં. દુર્ભાવનાપૂર્ણ ફરિયાદ ચલાવવામાં ભાગ લેતા પોલીસ અધિકારીને રક્ષણ આપતો કોઈ કાયદો નથી.

૮૨. શ્રી નાફડે એ પણ રજૂ કર્યું કે કાયદામાં વપરાયેલ "શલ" શબ્દનો અર્થ હંમેશા એ નથી થતો કે તે બાબતમાં કોઈપણ વિવેકાધિકારનો અભાવ હોય.

૮૩. "કરશે" શબ્દથી આવશ્યક રીતે એવી જ નિષ્પત્તિ થતી નથી કે જોગવાઈ આદેશાત્મક અથવા અનિવાર્ય છે.

૮૪. "શલ" શબ્દનો ઉપયોગ એ અનુમાન ઊભું કરે છે કે સંબંધિત જોગવાઈ ફરજિયાત છે. પરંતુ, આ અનુમાનનું ખંડન અન્ય વિચારણાઓથી થઈ શકે છે, જેમ કે, અધિનિયમનો હેતુ અને વ્યાપ્તિ તથા આવી વ્યાખ્યામાંથી વહેતા અન્ય

પરિણામો. એવા અસંખ્ય કેસો છે જેમાં, તેથી, "શલ" શબ્દને માત્ર માર્ગદર્શક સ્વરૂપનો ગણવામાં આવ્યો છે.

૮૫. સૈનિક મોટર્સ, જોધપુર અને અન્યો વિ. સ્ટેટ ઑફ રાજસ્થાન એ.આઈ.આર. ૧૯૬૧ એસ.સી. ૧૪૮૦ ના કેસમાં, હિદાયતુલ્લાહ, ન્યાયાધીશે એવો નિર્ધાર કર્યો છે કે "શેલ" શબ્દ સામાન્ય રીતે ફરજિયાત અર્થનો હોય છે, પરંતુ જો આશયના સંદર્ભથી ભિન્ન માંગ થતી હોય તો ક્યારેક તેની એવી વ્યાખ્યા કરવામાં આવતી નથી.

૮૬. વધુમાં, સ્ટેટ ઓફ ઉત્તર પ્રદેશ એન્ડ અધર્સ વિ. બાબુ રામ ઉપાધ્યાય એ.આઈ.આર. ૧૯૬૧ એસ.સી. ૭૫૧ ના મામલામાં સુબ્બા રાવ, ન્યાયાધીશે અવલોકન કર્યું છે કે જ્યારે અધિનિયમમાં "શેલ" શબ્દનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હોય

પ્રથમદ્રષ્ટ્યે તે ફરજિયાત છે, પરંતુ અધિનિયમના સમગ્ર વ્યાપને સાવધાનીપૂર્વક ધ્યાનમાં રાખીને અદાલત વિધાનમંડળના વાસ્તવિક આશયનો નિર્ધારણ કરી શકે છે.

૮૭. મધ્ય પ્રદેશ રાજ્ય વિ. મિસ આઝાદ ભારત ફાઈનાન્સ કો. અને અન્ય એક, એ.આઈ.આર. ૧૯૬૭ એસ.સી. ૨૭૬ના મામલામાં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે "શેલ" શબ્દનો અર્થ હંમેશા એવો થતો નથી કે જોગવાઈ ફરજિયાત અથવા અનિવાર્ય છે. તે કયા સંદર્ભમાં "શેલ" શબ્દ આવ્યો છે અને અન્ય પરિસ્થિતિઓ પર આધાર રાખે છે.

૮૮. શિવજી સિંહ (ઉપરોક્ત) ના મામલામાં એવું ધારણ કરવામાં આવ્યું છે કે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૨૦૨ (૨) ના પરંતુકમાં "શેલ" શબ્દનો ઉપયોગ, પ્રથમ દ્રષ્ટિએ, તેમાં સમાવિષ્ટ જોગવાઈના ફરજિયાત સ્વભાવનો સંકેત આપે છે. પરંતુ, તેની અન્ય જોગવાઈઓ સાથે સઘન અને સમીક્ષાત્મક મૂલવણી કરતાં જણાય છે કે તે ફરજિયાત નથી. વધુમાં, એવું નિરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું છે કે તેના સ્વયં નામકરણથી જ ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતા, ફોજદારી પ્રક્રિયા સંબંધિત કાયદાનો સંકલિત સંગ્રહ છે. તેમાં સમાવિષ્ટ જોગવાઈઓનું અર્થઘટન એ સુસ્થાપિત વ્યાખ્યા–સિદ્ધાંતને ધ્યાનમાં રાખીને કરવાનું હોય છે કે પ્રક્રિયાત્મક નિર્દેશોનો હેતુ તત્ત્વજ ન્યાય કરાવવાનો છે. જો પ્રક્રિયાત્મક જોગવાઈઓના ભંગથી ન્યાયસંગત સુનાવણીનો ઇનકાર થતો નથી અથવા પક્ષકારને હાનિ થતી નથી, તો "શેલ" શબ્દના ઉપયોગ છતાં, તેને માત્ર નિર્દેશાત્મક ગણવી જોઈએ.

૮૯. પી. ટી. રાજન (ઉપરોક્ત) ના મામલામાં, આ અદાલતે કોઈ વિધાન ફરજિયાત છે કે દિશાનિર્દેશાત્મક છે તે અંગેના સિદ્ધાંતોની ચર્ચા કરી છે. અદાલતે અવલોકન કર્યું છે કે, જેમ સર્વવિદિત છે, કોઈ વિધાનને તેના પાઠ અને તેના પરિપ્રેક્ષ્યમાં વાંચવું આવશ્યક છે. કોઈ વિધાન દિશાનિર્દેશાત્મક છે કે ફરજિયાત છે તે માત્ર "શલ" અથવા "મે" શબ્દોના ઉપયોગ પર નિર્ભર રહેતું નથી. એવો પ્રશ્ન તે જે હેતુ અને ઉદ્દેશ પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છે છે તેને ધ્યાનમાં રાખીને ઉઠાવવો અને તેનો જવાબ આપવો આવશ્યક છે. વધુમાં એવું પણ નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું છે કે વિધાનની એવી જોગવાઈ, જે પ્રક્રિયાત્મક સ્વરૂપની હોય, ભલે તેમાં

"શલ" શબ્દનો ઉપયોગ થયો હોય, તો પણ જો તેનાથી કોઈ પૂર્વગ્રહ થતો ન હોય તો તેને ફરજિયાત ગણાવી શકાય નહીં. ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની વિવિધ જોગવાઈઓના વિશ્લેષણથી સ્પષ્ટ થાય છે કે જો પોલીસ અધિકારી એફ.આઈ.આર. નોંધતો ન હોય તો પણ કોઈ પૂર્વગ્રહ થતો નથી. ફરિયાદીને ફોજદારી કાર્યવાહી સંહિતાની કલમો ૧૫૪(૩), ૧૫૬, ૧૯૦ વગેરે હેઠળ અસરકારક ઉપાયો ઉપલબ્ધ છે.

૯૦. શ્રી નફાડે, વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલે રજૂ કર્યું કે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૫૪ ની જોગવાઈઓને કોઈ કડક બંધનકારી સૂત્રમાં બાંધવી અશક્ય છે. જોકે, એફ.આઈ.આર.ની નોંધણી કરવી કે ન કરવી તે અંગે કેટલીક માર્ગદર્શિકાઓ ઘડી શકાય. તેમના મુજબ, આવી કેટલીક માર્ગદર્શિકાઓ નીચે મુજબ છે:–

૧. સામાન્ય રીતે, નિયમિત પ્રવાહમાં, જો ફરિયાદમાંથી સંજ્ઞેય ગુનો પ્રકાશમાં આવતો હોય, તો પોલીસ અધિકારીએ પ્રથમ માહિતી અહેવાલ નોંધવો જોઈએ. જોકે, અપવાદરૂપ પરિસ્થિતિઓમાં, જ્યાં પોલીસ અધિકારીને શંકા કરવાનો કારણ હોય કે ફરિયાદ વ્યક્તિગત અથવા રાજકીય વૈરભાવને કારણે પ્રેરિત છે, ત્યાં તે પ્રથમ માહિતી અહેવાલ નોંધવાનું મોકૂફ રાખી શકે અને પ્રાથમિક તપાસ બાદ નિર્ણય લઈ શકે.

૨. બદલો લેવા માટે કરવામાં આવેલી ફરિયાદોના કિસ્સામાં, જેમ કે ભારતીય દંડ સંહિતા હેઠળની કલમ ૪૯૮એ સંબંધિત ફરિયાદોમાં, પોલીસ અધિકારીએ

પ્રથમ માહિતી અહેવાલ નોંધવામાં ઉતાવળ ન કરવી જોઈએ અને જો તેને પ્રથમ દ્રષ્ટિએ કેસ બનતો જણાય તો જ પ્રથમ માહિતી અહેવાલ નોંધવો જોઈએ.

૩. પોલીસ અધિકારી, જો તેને એવું લાગે કે ફરિયાદી ભૂલભર્યા વિશ્વાસ હેઠળ કાર્ય કરી રહ્યો છે, તો એફ.આઇ.આર.ની નોંધ પણ મુલતવી રાખી શકે.

૪. પોલીસ અધિકારી ફરિયાદમાં જણાવાયેલા તથ્યો જટિલ અને ગુચવાયેલા હોવાનું જણાય તો, તે એફ.આઈ.આર. નોંધવામાં મુલતવી રાખી શકે છે, જેમ કે વિશ્વાસઘાતનો ફોજદારી ગુનો, છેતરપિંડી વગેરે જેવા નાણાકીય તત્વો ધરાવતા કેટલાક ગુનાઓના સંદર્ભમાં હોય.

૯૧. ઉપરોક્ત બાબતો માત્ર ઉદાહરણો છે અને એવી તમામ પરિસ્થિતિઓની સંપૂર્ણ યાદી નથી, જે એફ.આઈ.આર.ને મુલતવી રાખવાનું વાજબી ઠરાવી શકે.

૯૨. મુદ્દાનો બીજો પાસો એ છે કે, જો પોલીસ અધિકારી એવો અભિપ્રાય ધરાવે કે એફ.આઈ.આર.ની નોંધણી મુલતવી રાખવી જોઈએ, તો તેને કઈ કસોટી અપનાવવી જોઈએ. તેમણે નીચેના ઉપાયો સૂચવ્યા :–

૧. પોલીસ અધિકારીએ ફરિયાદ સ્ટેશન/જનરલ ડાયરીમાં નોંધવી ફરજિયાત છે. આથી કોઈ છેડછાડ માટે અવકાશ રહેશે નહીં અને જો તે બાદમાં એફ.આઈ.આર. નોંધવાનું નક્કી કરે, તો સ્ટેશન/જનરલ ડાયરીમાં કરાયેલ નોંધને એફ.આઈ.આર. તરીકે ગણવી જોઈએ.

૨. તેણે તાત્કાલિક આ બાબતની જાણ ઉચ્ચ પોલીસ અધિકારીને કરવી જોઈએ અને પોતાનાં કારણો અથવા આશંકાઓ તેને જણાવવી જોઈએ તથા નોંધણી

મુલતવી રાખવા માટે તેની પરવાનગી લેવી જોઈએ. આ અંગેની સંક્ષિપ્ત નોંધ પોલીસ સ્ટેશનની ડાયરીમાં નોંધવી જોઈએ.

૩. પોલીસ અધિકારીએ ફરિયાદીને આ બાબતથી અવગત કરવો જોઈએ કે તે એફ.આઈ.આર. ની નોંધણી મુલતવી રાખી રહ્યો છે અને ફરિયાદીની પ્રાથમિક વિશ્વસનીયતા અંગે પોતાને પ્રાથમિક દ્દષ્ટિએ સંતોષ થાય તે માટે પોલીસ અધિકારીને જરૂરી જણાતી તેવી માંગણીઓનું પાલન કરવા માટે તેને કહેવું જોઈએ. પોલીસ અધિકારીએ આ બાબતનો દાખલો સ્ટેશન ડાયરીમાં નોંધવો જોઈએ. એફ.આઈ.આર. નોંધવામાં થયેલા વિલંબ અંગે કોઈ આક્ષેપ ટાળવા માટે આ બધું જરૂરી છે. એ સ્થિર કાનૂની સિદ્ધાંત છે કે એફ.આઈ.આર. નોંધવામાં માત્ર વિલંબ થયો હોય તે, જો એફ.આઈ.આર. દાખલ કરવામાં થયેલા વિલંબને સમજાવવા પૂરતા કારણો ઉપલબ્ધ હોય, તો હાનિકારક ગણાતો નથી.

૯૩. તેમના અનુસાર, કાયદેસર જોગવાઈઓ પર અનુચ્છેદ ૨૧ ના પ્રભાવ અંગે ઉપરોક્ત ચર્ચાના પ્રકાશમાં, એવું માનવું આવશ્યક છે કે દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૫૪ નું અર્થઘટન અનુચ્છેદ ૨૧ ના પ્રકાશમાં કરવું જ જોઈએ. અનુચ્છેદ ૨૧ ની આવશ્યકતા એવી છે કે પ્રક્રિયા ન્યાયસંગત અને વાજબી હોવી જોઈએ. તેથી, જો પોલીસ અધિકારીને પોતે જ મામલામાં શંકા હોય, તો તેને મામલામાં પ્રાથમિક તપાસ કરવાની વિવેકાધીન સત્તા હોવી અનિવાર્ય છે. જો તેને આવી પ્રાથમિંક તપાસ કરવા પરથી વ ચિત કરવામાં આવે, તો તેવી સ્થિતિમાં પ્રક્રિયા મનમાની અને અવાજબીપણાના દોષથી દૂષિત બને.

૯૪. તમિલનાડુ રાજ્ય તરફેથી હાજર રહેલા વિદ્વાન વકીલે મહારાષ્ટ્ર માટેના વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી નફાડેએ રજૂ કરેલી દલીલો સ્વીકારી અને રજૂ કર્યું કે સામાન્ય રીતે, જ્યારે સંજ્ઞેય ગુનો બને છે ત્યારે પોલીસ અધિકારીએ એફ.આઈ.આર. નોંધવી જ પડે છે, પરંતુ અપવાદરૂપ પરિસ્થિતિઓમાં એફ.આઈ.આર. નોંધવા પહેલાં કોઈક પ્રકારની પ્રાથમિક તપાસ હાથ ધરવા બાબતે તેને અમુક વિવેકાધિકાર અથવા અવકાશ હોવો આવશ્યક છે.

૯૫. પક્ષકારોના વિદ્વાન વકીલોએ આ અદાલત દ્વારા નિર્ધારિત એવા બે સમૂહના કેસો તરફ અમારું ધ્યાન દોર્યું છે, જેમાં ન્યાયિક મતો સંપૂર્ણપણે પરસ્પર વિરુદ્ધ વ્યક્ત થયા છે. અમે યોગ્ય માનીએ છીએ કે નીચેના પરિચ્છેદોમાં તેમનો સંક્ષેપમાં સાર રજૂ કરીએ.

૯૬. આ અદાલતે ભજન લાલ અને અન્ય (ઉપરોક્ત), રમેશ કુમારી (ઉપરોક્ત), પારકાશ સિંહ બાદલ અને અન્ય વિ. પંજાબ રાજ્ય અને અન્ય (૨૦૦૭) ૧ એસ.સી.સી. ૧ તથા અલેક પદમસી અને અન્ય (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં ઠરાવ્યું હતું કે જો ઓળખપાત્ર ગુનાના કૃત્યના આક્ષેપ કરતી ફરિયાદ પોલીસ સ્ટેશનમાં પ્રાપ્ત થાય, તો એસ.એચ.ઓ. પાસે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૫૪ હેઠળ એફ.આઈ.આર. નોંધવા સિવાય અન્ય કોઈ વિકલ્પ નથી.

૯૭. બીજી તરફ, આ અદાલતે નીચેના કેસોમાં, એટલે કે, રાજિંદર સિંહ કટોચ (સુપ્રા), પી. સિરાજુદ્દીન વગેરે વિ. મદ્રાસ રાજ્ય વગેરે ૧૯૭૦ (૧) એસ.સી.સી. ૫૯૫, ભગવંત કિશોર જોશી (સુપ્રા), સેવી અને અન્ય વગેરે વિ.

તમિલનાડુ રાજ્ય અને અન્ય ૧૯૮૧ (સપ્લ.) એસ.સી.સી. ૪૩માં વિપરીત અભિપ્રાય સ્વીકાર્યો છે અને એવો ઠરાવ કર્યો છે કે ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૫૪ હેઠળ એફ.આઈ.આર. નોંધતા પહેલાં, ઓળખપાત્ર ગુનાનો પ્રાથમિક દૃષ્ટિએ કેસ બને છે કે નહીં તે નિશ્ચિત કરવા માટે એસ.એચ.ઓ.ને પ્રાથમિક તપાસ હાથ ધરવી ખુલ્લી છે.

૯૮. અમે આ કેસોના સંક્ષિપ્ત નિર્ધારક સિદ્ધાંત આપવું યોગ્ય માનીએ છીએ.

૯૯. ભજન લાલ (ઉપરોક્ત) માં, આ અદાલતે નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:-" તેથી, સ્પષ્ટરૂપે સાબિત થાય છે કે જો કોઈ સજ્ઞેય ગુનો દર્શાવતી કોઈ માહિતી પોલીસ સ્ટેશનના પ્રભારી અધિકારી સમક્ષ સંહિતાની કલમ ૧૫૪(૧) ની આવશ્યકતાઓ પૂર્ણ કરતી રીતે રજૂ કરવામાં આવે, તો તે પોલીસ અધિકારી પાસે તેના સારને નિર્ધારિત પ્રારૂપમાં નોંધવા સિવાય અન્ય કોઈ વિકલ્પ રહેતો નથી, એટલે કે, એવી માહિતીના આધારે કેસ નોંધવો પડે."

૧૦૦. રમેશ કુમારી (ઉપરોક્ત) માં, આ અદાલતે નિરીક્ષણ કર્યું હતું કે સંહિતાની કલમ ૧૫૪ ની જોગવાઈ ફરજિયાત છે અને સંબંધિત અધિકારી એવા માહિતીના આધારે, જે સંજ્ઞેય ગુનો પ્રગટ કરે છે, મામલો નોંધવા માટે ફરજબદ્ધ છે.

૧૦૧. પ્રકાશ સિંહ બાદલ (ઉપરોક્ત) માં, આ અદાલતે નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:-

અતે, આ સ્પષ્ટ રીતે સ્પષ્ટ છે કે જો કોઈ સંજ્ઞેય ગુનો પ્રગટ કરતી માહિતી કોડની કલમ ૧૫૪(૧) ની આવશ્યકતાઓ પૂર્ણ કરતી રીતે પોલીસ સ્ટેશનના ઇન્ચાર્જ

અધિકારી સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવે, તો ઉક્ત પોલીસ અધિકારી પાસે તેનો સાર નિર્ધારિત પ્રારૂપમાં નોંધવા સિવાય બીજો કોઈ વિકલ્પ રહેતો નથી; અર્થાત્, આવી માહિતીના આધારે ગુનો નોંધવાનો રહે છે.

૧૦૨. અલેક પાડમસી (ઉપરોક્ત) માં, આ અદાલતે નીચે મુજબ નિરીક્ષણ કર્યું હતું:–

આથી, કાનૂનમાં યોગ્ય સ્થિતિ એ છે કે પોલીસ અધિકારીઓએ, જ્યારે તેમની નોંધ પર લાવવામાં આવેલા તથ્યો પરથી સજાપાત્ર ગુનો બન્યો હોવાનું પ્રગટ થાય, ત્યારે એફ.આઈ.આર. નોંધવી જોઈએ.

૧૦૩. આવા અન્ય કેસોનો પણ એક સમૂહ છે, જેમાં આ અદાલતે વિપરીત દૃષ્ટિકોણ અપનાવ્યો છે.

૧૦૪. રાજી'ન્દર સિંહ કટોચ (ઉપરોક્ત) માં, આ અદાલતે નીચે મુજબ નિરીક્ષણ કર્યું હતું:–

અમે આ અદાલતના રમેશ કુમારી વિ. રાજ્ય (એનસીટી ઑફ દિલ્હી) ના નિર્ણયથી અજાણ નથી, જેમાં પોલીસ અધિકારી પર આવી વૈધાનિક ફરજ હોવાનું માનવામાં આવ્યું છે. પરંતુ, જેમ અગાઉ અહીં સૂચવવામાં આવ્યું છે, યોગ્ય કેસમાં પોલીસ અધિકારીઓ પર પ્રાથમિક પૂછપરછ કરવાની પણ ફરજ હોય છે, જેથી કરવામાં આવેલા આક્ષેપોમાં કોઈ તત્ત્વ છે કે નહીં તે જાણી શકાય.

૧૦૫. ભગવંત કિશોર જોશી (ઉપરોક્ત) મામલે, મુદ્ગોલકર, ન્યાયાધીશે તેમના સહમતિપૂર્ણ ચુકાદામાં નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું છે:–

મારા મત મુજબ, કોઈ પોલીસ અધિકારીને ગુનો નોંધતા પહેલાં અને તે અંગે સંપૂર્ણ પાયે તપાસ હાથ ધરતા પહેલાં પ્રાથમિક પૂછપરછ કરવી ખુલ્લી છે.

૧૦૬. પી. સિરાજુદ્દીન વગેરે (ઉપરોક્ત) માં, આ અદાલતે વડી અદાલતના નીચે મુજબના અવલોકનો ઉદ્ધૃત કર્યા હતા:–

(એ) "કથિત પ્રથમ માહિતી અહેવાલ નોંધવામાં આવ્યો તે પહેલાં જ નોંધપાત્ર માહિતી અને પુરાવા એકત્રિત કરવામાં આવ્યા હતા".

૧૦૭. સેવી અને અન્ય એક (ઉપરોક્ત) માં, આ અદાલતે નીચે મુજબ અવલોકન કર્યું હતું:–

જો પી.ડબલ્યુ. ૧૦ દ્વારા આપવામાં આવેલી માહિતીથી કોઈ સંજ્ઞેય ગુનો થયો હતો તે બાબતે તે સંતોષ પામ્યો ન હતો, તો સામાન્ય રોજનામચામાં નોંધ કરીને અને કોઈ પણ એફ.આઇ.આર. નોંધ્યા વિના માહિતીની ચકાસણી કરવા ગામ તરફ જવું તેના માટે સંપૂર્ણપણે યોગ્ય હતું.

૧૦૮. ૨ ઉપરોક્ત કેસોમાં નિર્ધારિત કરવામાં આવેલ અનુપાતમાંથી એ પૂરતું સ્પષ્ટ થાય છે કે આ અદાલતની વિવિધ પીઠોએ વિવિધ કેસોમાં પરસ્પર ભિન્ન અભિપ્રાયો અપનાવ્યા છે. આ કેસમાં પણ આ અદાલતની નોટિસ બાદ, ભારત સંઘ, રાજ્યો અને સંઘ પ્રદેશોએ પણ ફોજદારી પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૫૪ના અર્થઘટન વિષે પરસ્પર ભિન્ન અભિપ્રાયો અપનાવ્યા છે અથવા વ્યક્ત કર્યા છે.

૧૦૯. અમે ગયા કેટલાંક દાયકાઓ દરમિયાન આ અદાલત દ્વારા આપવામાં આવેલા વિવિધ ચુકાદાઓનું સાવધાનીપૂર્વક વિશ્લેષણ કર્યું છે. મુખ્ય પ્રશ્ન અંગે

કે શું દંડ પ્રક્રિયા સંહિતાની કલમ ૧૫૪ હેઠળ, જ્યારે સંજ્ઞેય ગુનો બનતો હોવો પ્રગટ થાય ત્યારે પોલીસ અધિકારી એફ.આઈ.આર. નોંધવા માટે બંધાયેલ છે, અથવા શું તેને એફ.આઈ.આર. નોંધતા પહેલાં કોઈ પ્રકારની પ્રાથમિક તપાસ કરવાની પસંદગી, વિવેકાધિકાર અથવા છૂટછાટ છે, તે બાબતે આ અદાલતના ન્યાયિક અભિપ્રાયોમાં સ્પષ્ટપણે ભિન્નતા અમે અવલોકન કરીએ છીએ.

૧૧૦. ભારત સંઘ તથા વિવિધ રાજ્યો તરફથી હાજર થયેલા વિદ્વાન વકીલોએ આ અદાલત સમક્ષ પણ સંપૂર્ણપણે ભિન્ન મતો વ્યક્ત કર્યા છે. ઉપરોક્ત સંતોષ કુમાર (ઉપરોક્ત) તથા ડૉ. સુરેશ ગુપ્તા (ઉપરોક્ત) ના કેસોમાં આ અદાલતે તબીબી ડૉક્ટરોના કેસ માટે એક વિશેષ શ્રેણી પણ નિર્ધારિત કરી હતી, જેમાં એફ.આઈ.આર. નોંધતા પહેલાં પ્રાથમિક તપાસનું અનુમાન કરવામાં આવ્યું હતું.

૧૧૧. કેટલાક વકીલોએ એ પણ રજૂ કર્યું કે એફ.આઈ.આર. નોંધતા પહેલાં સી.બી.આઈ. મેન્યુઅલમાં પણ કોઈ પ્રકારની પ્રાથમિક તપાસનો અભિપ્રાય રાખવામાં આવ્યો છે. આ કેસોમાં વિચારણા માટે ઊભો થયેલો મુદ્દો અતિ મહત્ત્વનો જાહેર હિતનો છે.

૧૧૨. આ અદાલત દ્વારા નક્કી કરાયેલા મોટી સંખ્યામાંના કેસોમાં વ્યક્ત થયેલા ભિન્ન અભિપ્રાયો દૃષ્ટિએ, સંબંધિત તમામના હિતાર્થે — અદાલતો, તપાસ એજન્સીઓ અને નાગરિકો — માટે આ અદાલતની વિશાળ પીઠ દ્વારા કાયદાનું સ્પષ્ટ પ્રતિપાદન અને વિવાદનિર્ણય થવો અત્યંત મહત્વપૂર્ણ બની ગયો છે.

૧૧૩. પરિણામે, અમે માનનીય મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિશ્રીને વિનંતી કરીએ છીએ કે તેઓ આ બાબતોને આ અદાલતના ઓછામાં ઓછા પાંચ ન્યાયાધીશોની બંધારણીય પીઠ સમક્ષ અધિકૃત ચુકાદા માટે મોકલે.

બંધારણીય પીઠને સંદર્ભિત બાબતો.

The translation of this judgment has been provided by M/s Hyperlink E-Solutions Pvt. Ltd.

==

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.